Z DZIEJÓW NARODU SEMICKIEGO
DOBRODZIEŃSCY ŻYDZI

PAWEŁ MROZEK

ZESZYT DOBRODZIEŃSKI 2024

Z dziejów narodu semickiego
Dobrodzieńscy Żydzi

ZESZYT DOBRODZIEŃSKI

Paweł Mrozek

Z DZIEJÓW NARODU SEMICKIEGO
DOBRODZIEŃSCY ŻYDZI

650 lat miasta Dobrodzienia 1374–2024

MUZEUM REGIONALNE W DOBRODZIENIU
2024

Projekt serii wydawniczej Zeszyty Dobrodzieńskie,
opracowanie graficzne i przygotowanie do druku

Paweł Mrozek

http://dobrodzien.art

Druk

**Drukarnia Świętego Krzyża
w Opolu**

Wydawca

**Gminny Ośrodek Kultury, Sportu
i Biblioteka Publiczna**

https://goksibpdobrodzien.pl

Wydanie I

ISBN 978-83-962433-3-1

Szanowni Mieszkańcy,

21 grudnia 2023 roku Rada Miejska w Dobrodzieniu podjęła uchwałę w sprawie ogłoszenia roku 2024 Rokiem Jubileuszu 650-lecia Nadania Dobrodzieniowi Praw Miejskich, pragnąc w ten sposób uczcić 650-rocznicę lokacji Dobrodzienia (Dobrodena) na prawie magdeburskim przez księcia Władysława II Opolczyka.

To nie jest jednak jedyny jubileusz przypadający na rok 2024. Przeciwnie, jest to rok obfitujący w rocznice, o których warto pamiętać i nad którymi warto się pochylić, ponieważ są niezwykle ważne dla historii Ziemi Dobrodzieńskiej.

Obchodzimy bowiem: 1040. rocznicę pobytu w dobrodzieńskiej osadzie biskupa Wojciecha (984), 745. rocznicę założenia miejscowości (1279), 640. rocznicę nadania dodatkowych przywilejów przez księcia Władysława Opolczyka (1384), 170. rocznicę wybudowania po wielkim pożarze nowego kościoła pw. Marii Magdaleny (1854), 140. rocznicę założenia straży pożarnej w Dobrodzieniu (1884), 130. rocznicę otwarcia szpitala pn. „Fundacja Królowej Caroli" (1894).

Z tej okazji pragniemy dołożyć wszelkich starań, by mieszkańcy naszej gminy mieli coraz większą możliwość poznawania swojej historii. Od 2019 roku Muzeum Regionalne w Dobrodzieniu publikuje serię „Zeszyty Dobrodzieńskie" autorstwa nauczyciela Pawła Mrozka. Obecnie pragniemy oddać w Państwa ręce kolejne dwa numery zeszytów, których tematyka związana jest z dobrodzieńskimi Żydami: „Z dziejów narodu semickiego. Dobrodzieńscy Żydzi" oraz „Święta Teresa Benedykta od Krzyża. Dobrodzieńskie ślady Edith Stein". Ukazanie się drugiej publikacji staje się niezwykle ważne w 2024 roku również z tego powodu, że obchodzimy 20. rocznicę przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, której Edyta Stein została ogłoszona patronką w 1999 roku. Tym bardziej możemy się czuć wyróżnieni jako mieszkańcy Dobrodzienia, że to właśnie nasze „małe miasteczko" stało się częścią biografii tej wielkiej postaci.

Chciałabym w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowania i wyrazy ogromnej wdzięczności dla Pana Pawła Mrozka za wieloletnie niezwykłe zaangażowanie w odkrywanie i opracowywanie faktów z historii lokalnej Ziemi Dobrodzieńskiej.

Z okazji tych wspaniałych obchodów życzę Państwu niesłabnącego zainteresowania dziejami swojej ziemi oraz własnych rodzin, zgodnie ze słowami „Naród, który nie zna swojej przeszłości umiera i nie buduje przyszłości".

MIASTO I GMINA DOBRODZIEŃ

Burmistrz Dobrodzienia

Agnieszka Hurnik

Żydzi są określani „narodem księgi" – Biblii – szczególnie Tory (Pięcioksięgu), ukazującej Przymierze pomiędzy Bogiem a narodem Izraela, zawarte za pośrednictwem Mojżesza podczas wędrówki z niewoli egipskiej do Ziemi Obiecanej. Autorstwo pięciu pierwszych ksiąg, spisanych pierwotnie po hebrajsku, aramejsku i grecku, uznawanych przez Żydów i chrześcijan za natchnione przez Boga, żydowska i chrześcijańska tradycja przypisywała Mojżeszowi. Nowożytna biblistyka odrzuca ten pogląd, wskazując różnych autorów tworzących w różnych okresach historycznych.

Biblia i poszczególne jej części posiadają odmienne znaczenie religijne dla Żydów i chrześcijan. Życie religijne Żydów jest uwarunkowane zakazami i nakazami zawartymi w Torze. Chrześcijanie w Pięcioksięgu zwracają szczególną uwagę na relacje człowieka z Bogiem, zapowiadające Nowe Przymierze w osobie Jezusa Chrystusa. Biblia i judaizm stały się w przeszłości najważniejszymi czynnikami spajającymi społeczności żydowskie, pozwalającymi im zachować odrębną tożsamość, zwłaszcza w warunkach diaspory – rozproszenia wśród innych narodów, które zostało zapoczątkowane w 586 roku p.n.e. zburzeniem Jerozolimy i uprowadzeniem Żydów do Babilonu. Likwidacja niepodległego królestwa żydowskiego przez Rzymian w II wieku n.e. spowodowała rozproszenie wyznawców judaizmu po całym znanym wówczas świecie. W średniowieczu najliczniejsza była diaspora europejska.

Na Śląsk pierwsze grupy ludności żydowskiej dotarły w XI wieku. Na Górnym Śląsku w XII wieku istniało około czterdziestu skupisk Żydów. W XIII wieku obecność kupców żydowskich (w tym również kobiet) poświadczają taryfy celne z komór w Oleśnie i Siewierzu, sporządzone na polecenie księcia opolskiego Kazimierza I. W XIV wieku Żydzi mieszkający na Śląsku nie mieli żadnych ograniczeń prawnych. Chroniły ich liczne przywileje wydawane przez książąt śląskich. W XV i XVI wieku przez Śląsk przetoczyły się pogromy i wypędzenia ludności żydowskiej. Uważano, że stała się ona gospodarczym zagrożeniem dla miejskich handlarzy. Powrót Żydów na Śląsk następował stopniowo w XVII wieku. W połowie XVIII wieku dla śląskich Żydów nadeszły lepsze czasy pod panowaniem pruskim. W XIX wieku w całym państwie otrzymali pełne prawa obywatelskie i zaniechano pobierania opłat tolerancyjnych. Po wyborach 1932 roku Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP) przystąpiła do ograniczania praw a następnie do całkowitej eksterminacji ludności żydowskiej.

W 1945 roku rząd Rzeczpospolitej Polskiej podjął decyzję o realizacji projektu osiedlania Żydów na Dolnym Śląsku. Po wojnie izraelsko-arabskiej w 1967 roku władze PRL zainicjowały kampanię antysemicką. Odrodzenie aktywności żydowskiej rozpoczęło się wraz z upadkiem rządów komunistycznych w Polsce.

Plakat autorski wykonany na podstawie grafiki Moritza Daniela Oppenheima „Die Laubhütte" z 1867 r., ilustrującej obchody Święta Sukkot (Szałasów), upamiętniającego ucieczkę Izraelitów z Egiptu

Z dziejów narodu semickiego. Przekazy biblijne

Siedem tysięcy pięćset lat temu na obszarze dzisiejszego Morza Czarnego, wydarzył się potop, opisany w Biblii. Wówczas słone wody morskie (dzisiejszego Morza Śródziemnego) przerwały naturalną zaporę skalną w miejscu, gdzie dziś leży cieśnina Bosfor i wlewały się do dawnego słodkowodnego jeziora, o poziomie wody niższym o około 200 metrów od poziomu wód Morza Śródziemnego. Przez około 40 lat poziom wody w dolinie wzrastał w tempie 15 centymetrów dziennie, a linia brzegowa przesuwała się czasami nawet o półtora kilometra dziennie. Wzbierające wody zniszczyły „wszelką istotę pod niebem, w której jest tchnienie życia".

Utrwalił się pogląd, że ślady Arki Noego zostały odkryte w wyniku trzęsienia ziemi 15 maja 1948 r., 30 km od szczytu góry Ararat w Turcji

Mapka z zasobów internetu

Jedynym człowiekiem sprawiedliwym i prawym, którego postępowanie podobało się Bogu był Noe. Był on potomkiem Adama w dziewiątym pokoleniu i synem Lemeka, który żył 777 lat. Noe miał żonę o imieniu Waila (hebr. Nammah). Mieli trzech synów: Sema, Chama i Jafeta. Jemu Bóg kazał zbudować Arkę i zgromadzić na niej, oprócz swojej najbliższej rodziny, po parze wszystkich zwierząt lądowych i latających, aby mogły podtrzymywać swój gatunek. Po potopie Noe żył jeszcze 350 lat. Umarł mając 950 lat.

W wypowiedzianym błogosławieństwie Noe wskazał swemu najstarszemu synowi – Semowi – ziemię Kanaan jako obiecaną przez Boga. Zatem nazwa „semicki" nawiązuje do Sema, brata Chama i Jafeta. Według Biblii Sem żył 600 lat. Rodowód Sema jest doprowadzony aż do Abrahama. Lud semicki określany jest wieloma nazwami: Żydzi, Izraelici, Hebrajczycy lub Judejczycy. Semitami określa się ludność żyjącą głównie na Bliskim Wschodzie oraz w Afryce Północnej, posługującą się językami z rodziny języków semickich: akkadyjskim, aramejskim, kananejskim, hebrajskim, arabskim czy maltańskim. Współcześnie ta nazwa ma zastosowanie zwłaszcza do Żydów,

Noe, Sem, Cham i Jafet na XVI-wiecznych rycinach

Źródło: Guillaume Rouille (1518?-1589) „Promptuarium Iconum Insigniorum"

dlatego antysemityzmem nazywa się negatywny stosunek do nich. Jednakże nazwa odnosi się do mieszkańców Izraela, Syrii, Libanu, Jordanii i państw Półwyspu Arabskiego.

Początkowo Żydzi stanowili grupę nomadów, wędrujących ze swoimi stadami kóz i owiec skrajem dawnej Mezopotamii – starożytnej krainy leżącej między rzekami Tygrysem i Eufratem, które wpływają do Zatoki Perskiej. W Mezopotami powstała jedna z pierwszych cywilizacji, którą tworzyli Sumerowie, Akkadyjczycy, Babilończycy, Asyryjczycy, Persowie. W starożytnym świecie Żydzi byli jedynymi wyznawcami monoteizmu. Naród żydowski jest nazywany „narodem wybranym".

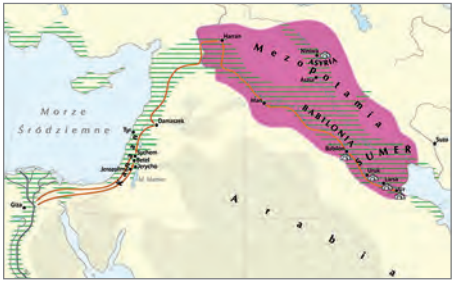

Starożytna Mezopotamia (III–II tys. p.n.e.)
Trasa wędrówki narodu żydowskiego

Mapka z zasobów internetu

Żydzi wyszli z Ur Chaldejskiego do Ziemi Obiecanej, do Kanaanu ok. 1925 roku p.n.e. pod przywództwem Abrahama. Dotarli do Palestyny. W Sychem Abraham zawarł przymierze z Bogiem. Otrzymał obietnicę, że będzie miał syna, który stanie się „wielkim narodem". Musiał czekać do późnej starości, zanim jego syn się urodził. Od Abrahama pochodzą zarówno Żydzi, jak i Arabowie. Jest nazywany ich praojcem albo „ojcem narodów".

Patriarcha Abraham
Fresk z kościoła Santa Maria Novella we Florencji

Mal. Filippino Lippi, 1487–1502

Zaczęła się historia patriarchów Izaaka i Jakuba. **Izaak (1900–1720) był jedynym synem Abrahama i jego żony Sary, obiecanym przez Boga jako ten, przez którego potomkowie Abrahama będą liczni „jak gwiazdy na niebie albo piasek na brzegu morskim".** Synami Izaaka i jego żony Rebeki byli Ezaw i Jakub.

Jakub (1858–1700) z pomocą matki podstępnie uzyskał od bliźniaczego brata Ezawa przywilej pierworództwa, a błogosławieństwo od ojca. Kiedy intryga wyszła na jaw, Jakub uciekł z domu, zamieszkał na drugim brzegu rzeki Jabbok, założył rodzinę i wychował potomstwo. Z czasem postanowił wrócić do brata wraz z obiema swymi żonami, ich niewolnicami oraz jedenaściorgiem dzieci. Pełem obaw przed spotkaniem z uzbrojonym bratem, podczas wędrówki Jakub poczuł, że za ramiona chwyta go Anioł. Wydawało mu się, że zobaczył samego Boga. W zmaganiach nadprzyrodzona istota nie potrafiła pokonać Jakuba, ponieważ był on mężczyzną bardzo silnym i wytrwałym. Zmagania z wysłannikiem Bożym trwały aż do świtu. Ten widząc, że nie może Jakuba pokonać, ostatnim ciosem uszkodził jego staw biodrowy i krzyknął „Puść mnie, bo już wschodzi zorza!". Jakub odpowiedział: „Nie puszczę cię, dopóki mi nie pobłogosławisz!". Wtedy usłyszał Boże słowa, iż od tej pory nie będzie zwany Jakubem, tylko Izraelem. Duchowa tradycja Kościoła widziała w tym opisie symbol modlitwy „jako walki wiary i zwycięstwa wytrwałości".

Izaak błogosławiący Jakuba

Mal. Govert Flinck, 1656

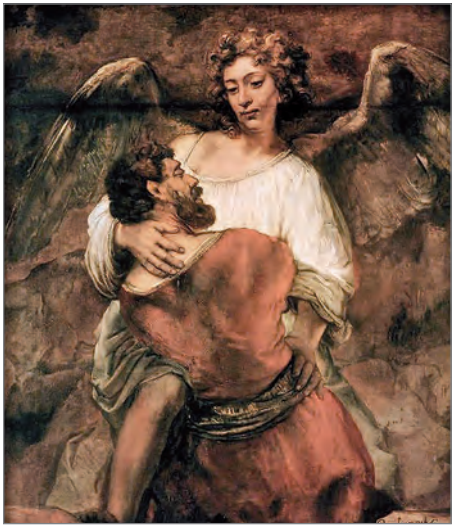

Walka Jakuba z aniołem

Mal. Rembrandt van Rijn, 1660

Nazwa Izrael oznacza więc „tego, który walczy z Bogiem" (nie przeciwko Bogu) i pochodzi z biblijnej Księgi Rodzaju. **Przez Jakuba, nazwanego Izraelem, wiedzie linia rodowodu Jezusa Chrystusa.** Pierwsze historyczne użycie słowa „Izrael" pochodzi ze Steli Merenptaha, datowanej na okres 1224–1208 p.n.e.

Nazwa Hebrajczycy wywodzi się od hebrajskiego słowa „Habiru" – starożytnego określenia jednego z koczowniczych plemion semickich, zamieszkujących rejon Syropalestyny.

Synowie Jakuba dali początek plemionom, które osiedliły się w ziemi Kanaan i wspólnie tworzyły naród izraelski. Ukochanym synem Jakuba i jego drugiej żony Racheli był Józef. Jego bracia, zazdrośni o względy ojca

spiskowali, aby go zabić. Sprzedali go jednak kupcom udającym się do Egiptu. Ojcu powiedzieli, że został zabity przez dzikie zwierzę. Na dworze faraona zasłynął jako tłumacz snów i został zarządcą całego Egiptu. Zgromadził znaczne zapasy żywności, w oczekiwaniu na siedem lat nieurodzajów. Głód zmusił jego braci do szukania ratunku w Egipcie. Podczas drugiej wizyty Józef dał się poznać i przebaczył swoim braciom. Następnie sprowadził ojca i całą rodzinę do Egiptu. Izraelici żyli w Egipcie przez ok. czterysta lat (1700–1280).

Ok. 1280 roku p.n.e. pod wodzą Mojżesza (ok. 1350–1230) Izraelczycy wyruszyli z Egiptu, „z domu niewoli" i przeprawili się przez Morze Czerwone. Przez 40 lat wędrowali przez pustynię. Kulminacyjnym wydarzeniem tego okresu dla narodu wybranego było otrzymanie od Boga Dekalogu na górze Synaj, tj. 10 przykazań, czyli pierwszego przepisu prawa (między 1280–1240).

Pod wodzą Jozuego (1300–1190), następcy Mojżesza, Izraelczycy przeprawili się przez Jordan i dotarli do Kanaanu ok. 1240 p.n.e. Ukształtowało się 12 pokoleń Izraela. W okresie Sędziów (1220–1050) plemiona izraelskie musiały toczyć boje z innymi ludami zamieszkującymi ten teren: Kananejczykami, Madianitami, Filistynami o utrwalenie swoich praw do Ziemi Obiecanej jako daru Boga i swego dziedzictwa.

Określenie Judejczycy inaczej Żydzi pochodzi od Judy (1050–930) – imienia jednego z 12 synów biblijnego patriarchy Jakuba oraz późniejszej nazwy jednego z 12 pokoleń Izraela. Ok. 1012–1004 roku p.n.e Izraelici utworzyli królestwo, ponieważ chcieli się zorga-

Mojżesz z tablicami prawa

Mal. Guido Reni, ok. 1624

Juda – czwarty syn Jakuba i Lei

Mal. Horace Vernet, 1840

nizować podobnie jak inne okoliczne narody. Pierwszym władcą został Saul (1050–1011), odrzucony później przez Boga. Zginął w walce z Filistynami. Po jego śmierci królem Izraela został Dawid – pasterz i poeta (1011–970). Był najmłodszym synem Jessego z Betlejem, ojcem Salomona. Jeszcze za życia Saula został namaszczony na króla przez sędziego i proroka Samuela. Był królem Judy, największego z pokoleń Izraela. Po krótkim okresie walk z Iszbaalem, synem Saula, po jego śmierci, został królem całego Izraela (ok. 1008 p.n.e.) Zjednoczył naród izraelski. Pokonał Filistynów, zdobył Jerozolimę w 1003 roku p.n.e. i ustanowił ją stolicą państwa. Pełniła tę funkcję przez 400 lat.

Za panowania królów Dawida i Salomona królestwo Izrael przeżywało rozkwit kulturalny i gospodarczy, stając się lokalnym mocarstwem. Salomon był prorokiem, synem i następcą króla Dawida, królem Izraela w latach 970–930. Swój dwór uczynił ośrodkiem kultury. Według tradycji biblijnej słynął z mądrości. Był wielkim budowniczym oraz sędzią. Na lata jego panowania przypada największa świetność monarchii hebrajskiej. W latach 966–959 p.n.e. budował Pierwszą Świątynią Jerozolimską, do której została przeniesiona Arka Przymierza.

Po śmierci Salomona doszło do podziału państwa w 930 roku p.n.e. na dwa królestwa – Judeę ze stolicą w Jerozolimie, istniejącą w latach 930–587 i Izrael ze stolicą w Samarii (930–722). Królestwa te istniały równolegle, aż do podbicia Izraela przez Asyrię. W VIII wieku p.n.e. proroctwa głosił Izajasz – największy prorok mesjański.

Król David – autor 73 psalmów biblijnych

Mal. Giovanni Francesco Barbieri, ok. 1768

Król Salomon i władczyni Królestwa Saby (fragment)

Mal. Piero della Francesca, ok. 1466

W 586 roku p.n.e. babiloński król Nabuchodonozor II zdobył Jerozolimę, zburzył świątynię salomonową, wywiózł Arkę Przymierza, a tysiące Żydów uprowadził do Babilonu. Te wydarzenia zapoczątkowały rozproszenie – żydowską diasporę (597–538). W okresie niewoli asyryjskiej działali wielcy prorocy Jeremiasz i Ezechiel oraz Daniel w czasie niewoli babilońskiej. Nawoływali naród żydowski do żalu za grzechy, pokuty i głosili nadejście Mesjasza.

Uprowadzenie więźniów (z serii „Stary Testament")
Mal. Jacques Joseph Tissot, 1896-1902

W 538 roku p.n.e. król perski Cyrus II Wielki pozwolił uprowadzonym Żydom na powrót do Palestyny (Ziemi Obiecanej) i kultywowanie własnych obyczajów. Namiestnik króla perskiego w Judei prorok Nehemiasz i pisarz Ezdrasz nadzorowali odbudowę świątyni jerozolimskiej w latach 537–516 oraz murów wokół miasta w latach 445–433 p.n.e.

Przez całą drugą połowę pierwszego tysiąclecia p.n.e. rozwijała się świadomość narodowo-religijna Żydów w oparciu o religię judaizmu, która została skodyfikowana w tym okresie. Głównym centrum religijnym Żydów jest od tego czasu Jerozolima, gdzie stała Świątynia Jerozolimska. Księgi Starego Testamentu prawdopodobnie powstawały w okresie od XII do II wieku p.n.e. Zostały pierwotnie spisane w języku hebrajskim i aramejskim.

Po zajęciu Syrii i Palestyny przez króla Macedonii Aleksandra Wielkiego (356-323 p.n.e.) w 332 roku p.n.e. rozpoczął się okres hellenistyczny, kiedy pogańskie greckie idee przenikały do kultury żydowskiej i doprowadziły do poważnego konfliktu.

Rok 167 p.n.e., kiedy król Antioch IV Epifanes ogłosił się bogiem i wprowadził kult Zeusa Olimpijskiego do świątyni jerozolimskiej, nazwano „ohydą spustoszenia". W 166 roku p.n.e. wybuchł bunt Machabeuszy, w efekcie którego powstało niezależne królestwo żydowskie, którym władali królowie z dynastii Hasmoneuszów. Ponownie poświęcono świątynię w 164 r. p.n.e.

W 63 roku p.n.e., kiedy rzymski dowódca i polityk Pompejusz zajął Jerozolimę, cały kraj stał się częścią Imperium Rzymskiego. Mimo wrogiego nastawienia ludu do Heroda Wielkiego, króla Judei w latach 37–4 p.n.e., doprowadził on Jerozolimę do wspaniałości, budując trzecią świątynię w latach 20–10 p.n.e. Po jego śmierci w 4 roku p.n.e. królestwo podzielono między jego trzech synów: Heroda Antypasa, Heroda Archelaosa, Heroda Filipa.

W 4 roku p.n.e. urodził się Jezus. Za panowania w Galilei króla Heroda Antypasa (4 p.n.e–39 n.e.), w czasach sprawowania władzy w Judei przez prokuratorów rzymskich (6–70 n.e.), Jezus

Ukrzyżowanie Jezusa Chrystusa

Mal. Jacopo Tintoretto, 1565

Chrystus został ukrzyżowany. Wówczas, z nadania cesarza rzymskiego Tyberiusza, prefektem Judei był Poncjusz Piłat (26–36 n.e.).

W 70 roku n.e. coraz częstsze i coraz krwawsze bunty przeciwko Rzymianom doprowadziły do zniszczenia świątyni jerozolimskiej przez cesarza Tytusa. Pozostały jedynie resztki okalającego ją muru – tzw. mur zachodni, znany jako Ściana Płaczu. Jest to święte miejsce judaizmu.

W I i II wieku n.e., po dwóch kolejnych powstaniach żydowskich, Rzymianie zdziesiątkowali ludność żydowską i zlikwidowali niepodległe królestwo. Od tej pory przeważająca większość Żydów żyła poza Palestyną. Żydzi rozproszyli się po całym znanym wówczas świecie. Kolonie żydowskie powstały w całej Europie, w imperium perskim, na Kaukazie, w zachodnich Chinach, w Etiopii, w Arabii, w Afryce. Rozproszenie Żydów określa termin „diaspora".

W średniowieczu najliczniejsza była diaspora europejska. Głównymi ośrodkami osadnictwa żydowskiego były Nadrenia i Andaluzja. W granicach Polski Żydzi osiedlali się masowo od 1098 roku, w okresie pierwszej wyprawy krzyżowej.

W krajach feudalnej Europy chrześcijańskiej Żydzi stanowili odrębną grupę ludności – rządzili się własnymi prawami, mieli własne sądy, władze samorządowe, zwykle cieszyli się ochroną panującego, ponieważ jako „słudzy skarbu" (servici camerae) zapewniali mu dopływ gotówki z podatków. Żydzi skupiali się w miastach, gdzie osiedlali się w gettach – odrębnych dzielnicach, nieraz z własnymi murami i władzami. Getta stanowiły skupiska dobrowolne i otwarte. Wobec Żydów zdarzały się akty wrogości, przybierające nawet formę pogromów, szczególnie w okresach klęsk żywiołowych, za które ich obwiniano.

Głównym czynnikiem spajającym społeczności żydowskie stała się religia, zwłaszcza w warunkach diaspory. Pozwalała im zachować odrębną tożsamość i poczucie wspólnego losu.

Książę Władysław I Herman z synami Bolesławem III i Zbigniewem przyjmują Żydów do Polski w 1096

Mal. Jan Matejko, 1889

„Ściana Płaczu" w Jerozolimie – widok współczesny najświętszego miejsca judaizmu

Fot. Gerard Zajontz, grudzień 2019

Skupiska ludności żydowskiej na Śląsku

W XI wieku, w okresie wypraw krzyżowych, pierwsze grupy ludności żydowskiej docierały również na Śląsk i osiedlały się w okolicach Wrocławia, Legnicy, Bolesławca i Zgorzelca. Pierwsza udokumentowana wzmianka o Żydach we Wrocławiu pochodzi z XII wieku, a pierwszy znany nagrobek na cmentarzu – z 1203 roku.

Razem z niemieckimi górnikami, w XI wieku Żydzi dotarli na Górny Śląsk – do Raciborza, Koziegłów i Nysy. W XII wieku mogło istnieć na Górnym Śląsku ok. 40 skupisk Żydów. Od pozostałej ludności różnili się religią, zwyczajami i strojem, więc separowano ich od reszty społeczeństwa, chociaż byli z nim złączeni wieloma więzami.

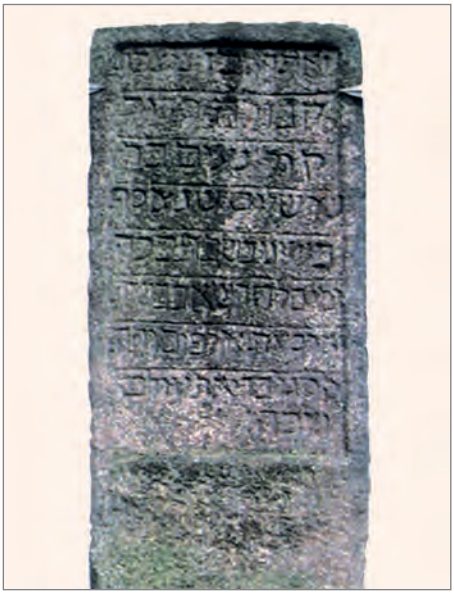

Macewa kantora Dawida z Wrocławia, XIII w.
Źródło: Zasoby internetu, opr. autorskie

W XIII wieku obecność kupców żydowskich (w tym również kobiet) poświadczają taryfy celne z komór w Oleśnie i Siewierzu. Wspomina o tym najstarsza znana wzmianka źródłowa o Oleśnie – dokument erekcyjny kościoła grodowego św. Michała z roku 1226, spisany przez biskupa Wawrzyńca, na polecenie księcia opolskiego Kazimierza I. Z treści zachowanego w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu pergaminu, sporządzonego w języku łacińskim wynika, że ziemia oleska w XIII wieku nie była miejscem odludnym, skoro ciągnęły tędy, wytyczonymi od dawna szlakami handlowymi, karawany kupieckie. Dokument oleski w tłumaczeniu na język polski głosi:

W imię Pana, amen. My Wawrzyniec, z łaski bożej biskup Wrocławia, oznajmiamy wszystkim współczesnym i potomnym, że na wyraźną prośbę naszego wybranego czcigodnego pana i księcia opolskiego dokładaliśmy przy pomocy doświadczonych doradców szczególnych starań, aby odnaleźć prawdziwe stare postanowienia celne dla Olesna i Sie-

wierza. Zaprzysiężywszy tych, o których sądziliśmy, że posiadają najwięcej wiadomości o tych rzeczach i wysłuchawszy ich wypowiedzi o postanowieniach wyżej wymienionych ceł, ustanawiamy zgodnie z życzeniem pana naszego oraz według możliwości zgodnie z radą naszych doradców ważne po wsze czasy przepisy. Pusty wóz, przejeżdżający w drodze z Moraw na Kujawy przez Olesno, powinien zapłacić kamień soli, natomiast jeśli w drodze powrotnej przewozi śledzie, powinien zapłacić 30 śledzi. Inne wozy, przejeżdżając tą drogą, płacą niezależnie od przewożonego towaru i od ilości koni, które mają, pół skojca. ***Od każdej kobiety i każdego niewolnika, przeznaczonych na sprzedaż, należy pobierać 1 skojec i tyleż samo za jedną przejeżdżającą Żydówkę, nawet gdyby nie była przeznaczona na sprzedaż. Obcy jeźdźcy i piechurzy obojga płci, obładowani towarami, niezależnie od tego, czy są chrześcijanami czy Żydami i niezależnie od przenoszonych towarów, płacą po dwa opolskie grosze. Jeźdźcy i piechurzy miejscowi nie płacą niczego. Wóz, przejeżdżający przez Siewierz, płaci niezależnie od ilości koni 1 skojec srebra, o ile przewozi ołów. Inne wozy, którym zezwolono podróżować przez Siewierz, płacą po 1 skojcu srebra bez względu na ilość koni lub jakość towaru. Od jeźdźców i pieszych chrześcijan lub Żydów należy w Siewierzu pobierać to, co ustalono dla Olesna.*** *Zwolnieni od opłaty są wszyscy duchowni, żołnierze i posłowie niezależnie od tego, skąd pochodzą i dokąd podróżują, oraz miejscowi celnicy i pracownicy mennic. Natomiast cło Lubecka (Lubitsco) jako niesprawiedliwe i ustanowione mimo świeckiego i duchownego zakazu obłożyliśmy i nadal obkładamy karami ekskomuniki i wygnania przez wymienionego księcia. Gdyby więc ktokolwiek ośmielił się przekroczyć to nasze rozporządzenie, będzie ukarany ekskomuniką oraz zapłaci karę w wysokości 4 grzywien, z których 3 grzywny przypadają księciu, a czwarta poszkodowanemu lub temu, kto o przestępstwie doniósł.*

Żydowski kupiec

Źródło: Rękopis „Hortus Deliciarum", XII w.

Dan w Oleśnie roku pańskiego 1226 przy poświęceniu kościoła w Oleśnie w obecności Sebastiana, kanclerza księcia Kazimierza, magistra Herolda, pana Teodora (Tetryka) subdiakona, panów Marcina Semeneza, kanonika naszego Jana, proboszcza z Rudy, kapelana naszego Wojciecha (Alberta), Wawrzyńca

Magnusa i Maćka (Mazkona), obu kapelanów księcia Kazimierza, Andrzeja, Mikołaja syna Nassilusa (Wasyla), Mistigneusa (Mścigniewa) i Krzysztofa (Kryszona) rycerza wspomnianego księcia.

Osada o nazwie Dobrocin albo Dobrosin, pochodzącej od nazwy osobowej Dobrota, również znajdowała się w 1279 roku w pobliżu skrzyżowania szlaków handlowych – „bursztynowego", wiodącego od Morza Śródziemnego przez Bramę Morawską, Kotlinę Kłodzką, Śląsk, Wielkopolskę i Kujawy nad Bałtyk oraz „królewskiego", ciągnącego się od Hiszpanii przez Śląsk i Małopolskę do Rosji. Innym był szlak solny (od wieków jedna z ulic w Dobrodzieniu nosi nazwę Solna [Salzgaße].

Na przełomie XIII i XIV wieku Żydzi mieszkający na Śląsku nie mieli żadnych ograniczeń prawnych. Chroniły ich liczne przywileje wydawane przez książąt śląskich. Ocenia się, że w latach 1350–1360 najwięcej mieszkało ich we Wrocławiu – ok. 130 rodzin, a cała populacja Żydów na Śląsku mogła liczyć w tym okresie kilka tysięcy.

W połowie XIV wieku na Śląsku wybuchła epidemia „czarnej zarazy", czyli dżumy oraz związana z tym klęska głodu. Ludność poszukiwała winnych za swoje nieszczęścia. Oskarżyła Żydów o zatruwanie studni, co doprowadziło do fali pogromów. Wówczas większość Żydów na Śląsku trudniła się handlem i udzielaniem pożyczek książętom śląskim. W owym czasie w całej chrześcijańskiej Europie obowiązywał kanoniczny zakaz pobierania odsetek od pożyczek finansowych. Niektórzy prowadzili także drobne warsztaty rzemieślnicze i sklepy. Żydzi według starego prawa podlegali bezpośrednio palatynom i książętom oraz sądownictwu ziemiańskiemu, więc w Dobrodzieniu osiedlali się początkowo na gruntach zamkowych.

Przypuszczamy, że pierwsi Żydzi pojawili się w Dobrodzieniu w 1452 roku. Wówczas miasto, decyzją księcia strzeleckiego Bernarda, zostało przekazane Heinrichowi von Croskau vel Henrykowi Kranczkowskiemu jako dobro rycerskie. Część miasta posiadał również Heinrich Kalinowski von Kalinow.

W 1453 roku Śląsk dotknęła kolejna fala pogromów i wygnań ludności żydowskiej. Została wywołana przez żarliwe kazania mnicha Jana Kapistrano (Johannes Capestrano, 1386–1456). Był on franciszkańskim mnichem, generalnym inkwizytorem, który został wyznaczony przez papieża Mikołaja V do odbycia misji w Niemczech i Polsce. Kapistran w swoich kazaniach nawoływał do pokuty, ascezy i obrony przed Turkami, husytami i Żydami, których oskarżał o znieważanie hostii. Z tego

Wystąpienie Jana Kapistrano we Wrocławiu w 1453 r.
Ryt. G. Boettger senior (miedzioryt z 1808)

Żydówka i Żyd (fragm. obrazu„Biczowanie"), ok. 1495
Kościół św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Toruniu

powodu w 1453 roku usunięto z Brzegu wszystkich Żydów.

W połowie XVI wieku na ziemiach polskich żyło już ok. 80 procent ogółu Żydów świata. Szczególne przywileje nadał im zwłaszcza król polski Kazimierz III Wielki. Ponieważ przybyli oni do Polski w XIII wieku z Niemiec, posługiwali się językiem jidisz, który ukształtował się na bazie średniowiecznej niemczyzny i zapisywany był alfabetem hebrajskim. Polska nazywana była „Rajem dla Żydów" [Paradisus Judeorum]. Niedługo po odkryciu Nowego Świata zaczęło się osadnictwo żydowskie w Ameryce.

W XVI wieku na Śląsku Żydzi stali się gospodarczym zagrożeniem dla miejskich handlarzy. Ich bogacenie się wywoływało rosnące niezadowolenie wśród mieszczan, którzy składali liczne skargi do władz cesarskich w Wiedniu. **26 marca 1582 cesarz Rudolf II Habsburg wydał edykt, w którym nakazał Żydom opuszczenie granic Śląska.** W 1600 roku mieszkało jedynie 120 osób wyznania mojżeszowego w gminach Biała i Głogów. **Wygnania ludności żydowskiej doprowadziły do powstania dużych problemów ekonomicznych w licznych miastach śląskich.** Zauważyli to też prześladowcy, którzy w większości przypadków ponownie zezwalali na osiedlanie się Żydów w miastach, po opłaceniu specjalnego okupu.

Powrót Żydów na Śląsk następował stopniowo w XVII wieku. Przełomowym momentem były wojny polsko -szwedzkie, w wyniku których wielu Żydów uciekło przed prześladowaniami, z dotąd przyjaznej Polski, na Śląsk. W XVII wieku stworzyli swoje gminy w Mysłowicach, Nysie, Cieszynie, Mikołowie, Bytomiu, Bielsku, Namysłowie, Pszczynie i Opolu.

Wygnanie Żydów ze Świdnicy (fragm. obrazu)
Bazylika św. Stanisława i św. Wacława w Świdnicy

Żydzi w Dobrodzieniu w latach 1650–1932

Pierwszy udokumentowany zapis na temat istnienia społeczności żydowskiej w Dobrodzieniu pojawił się w dziele Augustina Weltzla pt. „Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag" (1882). Czytamy, że *w 1650 roku (…) przy stawie zamkowym znajduje się pięć izdebek (domków zamieszkałych przez Żydów), wynajętych za 30 talarów. Poza tym ze szkoły żydowskiej – 1 talar 24 grosze (…) Tam mieli już w XVII wieku swą szkołę, która prawdopodobnie równocześnie stanowiła dom modlitw.*

W latach 1648–1674 Dobrodzień należał do członków rodu Blacha von Lub: Friedricha Blacha (1648–1656?), Karla Heinricha Blacha (1648–1667), Boguslava Blacha (1668–1674).

A. Weltzel również podał, że ***8 maja 1713 roku opublikowano we Wrocławiu edykt tolerancyjny [Toleranzpatent] cesarza Karola VI, dotyczący podatku od tolerancji. Według niego każdy Żyd mający posiadłości musiał oddawać za siebie $1\frac{1}{2}$ guldena, za małżonkę $\frac{3}{4}$ a za każde dziecko $\frac{1}{4}$, a Żyd nie osiadły musiał za siebie i żonę oddawać podwójną stawkę. Poza tym podzieleni byli w zależności od majątku na trzy klasy i musieli płacić poborcy akcyzy od 3 do 21 guldenów opłaty tolerancyjnej za pokwitowaniem. Na Górnym Śląsku było wtedy jedenaście urzędów tolerancyjnych.***

Z dokumentów wynika, że w Dobrodzieniu liczba osadników żydowskich zwiększała się od roku 1729. Mogło to mieć związek z ogłoszeniem przepisu tolerancyjnego. Z tegoż roku pochodzi stela nagrobna, co świadczy o tym, że w Dobrodzieniu już istniał kirkut. Jest najstarszą znaną macewą. Zachowała się jedynie na fotografiach w Jüdisches Museum E.V. zu Breslau i zbiorach prywat-

Macewa z 1729 r. – odkryta na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu [Guttentag]

Źródło: M. Wodziński, Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII w.; autorski retusz kolorystyczny

nych. Forma nagrobka bardzo różniła się od pozostałych macew dobrodzieńskich i śląskich.

W okresie pierwszej wojny śląskiej w 1742 roku, podczas której większość obszaru Śląska znalazła się pod panowaniem Królestwa Prus (za wyjątkiem Śląska Cieszyńskiego i księstwa opawskiego), śląscy Żydzi przywitali nadejście panowania króla pruskiego Fryderyka II Wielkiego z wielką nadzieją na lepsze życie. Żydowski historyk rabin Marcus Brann napisał, że *ku młodemu królowi pruskiemu, który w grudniu wkroczył na Śląsk, zwrócili się uciskani Żydzi, pełni nadziei i ufni, że promień sprawiedliwości i łagodności wreszcie rozjaśni ich ciemne ścieżki życia.*

Veitel Heine Ephraim, ojciec Ephraima Veitela, przedstawia akt długu księciu Fryderykowi II w Rheinsbergu w latach 1736–1740

Ilustracja z zaginionego rękopisu

W 1750 roku miejscowi Żydzi formalnie założyli cmentarz o powierzchni 0,54 hektara. Wówczas właścicielem „państwa" Dobrodzień [Herrschaft Guttentag] był Bernhard Heinrich von Bornstädt i spadkobiercy (1748–1754). Posiadał miasto Dobrodzień [Guttentag] wraz z majątkami: Główczyce [Glowtschütz], Makowczyce [Makowtschütz], Warłów [Warlow], Rzędowice [Rzendowitz], Rędzina [Rendzin], Gosławice [Goslawitz] i Zwóz [Zwoos]. W kronice Augustina Weltzla „Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag" czytamy ponadto, że w odległości 1/8 mili od miasta, gmina żydowska odkupiła 3 lipca 1750 od Komuny Miejskiej parcelę na cmentarz, 50 kroków długą i tak samo szeroką, leżącą przy ulicy do Lublińca, na skraju miejskiego lasu o nazwie Wycink. Wejście prowadziło przez okazałą bramę w północnej części ogrodzenia. *Na utrzymanie ogrodzenia otrzymywała ona drewno z lasu miejskiego, ale była zobowiązana co 20 lat płacić 1 śląskiego talara laudenium i odprowadzać rocznie 2 talary i 1 srebrny grosz do kasy skarbowej. Obok cmentarza ogrodzonego deskami mieszkał stróż. Cmentarz ten ozdobiony jest bardzo ładnymi pomnikami. Najstarsze z nich sięgają ponoć 200 lat. Wobec tego owa umowa kupna z 1750 jest albo dowodem kupna zażądanym później przez władze pruskie, albo zakupiona działka służyła już powiększeniu cmentarza.*

Macewy wykonywano z piaskowca, śląskiego marmuru oraz granitu. Inskrypcje były głęboko cięte w kamieniu, więc nadal można odczytać nazwiska zmarłych, nagrobne sentencje w języku hebrajskim, a nawet nazwiska kamieniarzy i nazwy miejscowości (np. Kreuzburg, Oppeln, Breslau), w których nagrobki zostały wykonane. Zgodnie z tradycją, stele są zwrócone w kierunku wschodu, w stronę światła i Jerozolimy.

Polna droga prowadząca do cmentarza żydowskiego w Dobrodzieniu (wygląd współczesny)

Fot. autorska, 2001

Cmentarz żydowski w Dobrodzieniu (wygląd współczesny)

Fot. autorska, 2018

Często zmieniali się kolejni właściciele dobrodzieńskich dóbr rycerskich: Karl Friedrich von Schönaich-Carolath (1754–1763), rotmistrz Michael von Paczkowski (1764–1768), Georg Ludwig von Dalwigk (1768–1774), Nikolaus August baron Burghaus (1774–1777), Ludwig Friedrich hrabia von Schlabrendorf (11.02–17.07.1777), Karl Heinrich hrabia Sobeck (1777–1780).

Na podstawie ustawy poczdamskiej z 8 marca 1780, wszyscy Żydzi mieszkający na wsiach, a mianowicie dzierżawcy arendy i administratorzy musieli przenieść się do miast, gdzie zezwalano im na ograniczony zarobek. Zarządzenie Wrocławskiej Kamery Wojennej i Dominialnej z 17 sierpnia tego samego roku wskazało na pobyt, dla Żydów wygnanych ze wsi, następujące miejscowości leżące w pobliżu granicy polskiej: Bieruń, Mikołów, Mysłowice, Bytom, Tarnowskie Góry, Gliwice, Ujazd, Pyskowice, Lubliniec, Dobrodzień, Olesno, Bogacice, Bralin, Otyń, Międzybórz i Byczynę. W latach 1780–1789 właścicielem „państwa" Dobrodzień [Herrschaft Guttentag był Felix Friedrich Johann von Stümer. A. Weltzel: ***Rotmistrz von Stümer sprzedał Żydom plac przy moście i stawie zamkowym o szerokości około ośmiu łokci wrocławskich, gdzie ci w 1781 i 1782 wybudowali drewnianą synagogę i łaźnię, za co zobowiązali się odprowadzać do dworskiej kasy poborczej 6 obiegowych talarów i 2 floreny czynszu gruntowego.*** *Umowę kupna, zwaną też privilegium, wystawiono dopiero 20 lutego 1783. Już stary urbarz wzmiankował w pobliżu zamku szkołę żydowską, która służyła prawdopodobnie równocześnie jako synagoga.*

„Generalne tabele statystyczne Śląska 1787 roku" zawierają dokładne dane dotyczące liczebności Żydów w Dobrodzieniu: ***Mężczyźni – 22 • Kobiety – 22 • Synowie – 32 • Córki – 34 • Członkowie rodziny – 10 • Suma dusz żydowskich – 120 • Suma wszystkich dusz w mieście – 1184.*** Ponadto z notatki sporządzonej przez C. Grünhagena wynika, że w Dobrodzieniu było 151 budynków mieszkalnych (2 z dachówką i 149 pokrytych gontami). W mieście stacjonował 1 garnizon: pierwszy szwadron von Koeszegy z dowódcą mjr von Tschammer. Głównym zajęciem ludności było rolnictwo. Z tego roku pochodzi też zapis w dobrodzieńskiej kronice Weltzla, dotyczący działalności dworskiego browaru, prowadzonego przez Żydów. *O przywileju browarskim wypowiada się 11 lipca 1787 nasz magistrat (Gräber, Wachtel, Giza) następująco: „po dokładnym zbilansowaniu okazuje się, że gmina przez dzierżawę traci 13 talarów rocznie, dzierżawiący nie zarabiają czegokolwiek, bo wszystko idzie na akcyzę, opłatę od słodu dla dworu etc.* ***Obecnie urbarz miejski cierpi nadzwyczajnie poprzez dzierżawy udzielone Żydom.*** *Na oddalonej niecałe kilkaset kroków od miasta arendzie dworskiej, użytkowanej teraz przez jednego Żyda, tkwią dzień i noc niemalże wszyscy mieszkańcy i garnizon, co nasz urbarz piwny dobija do reszty, bo we dworze, gdzie każda ósemka kosztuje ponad jednego talara mniej, niż w mieście (tzn. jej produkcja*

ma niższe koszty), piwo może być o połowę tańsze. Piwo miejskie stoi i kwaśnieje, dzierżawiący skarżą się, a my nie możemy im pomóc; do tego mieszkańcy przez przesiadywanie na arendzie stają się łajdakami i zuchwalcami".

W 1791 roku wszyscy Żydzi na Śląsku musieli przyjąć nazwiska. Od końca XVIII wieku przez cały XIX wiek znaczącą rolę w organizowaniu życia społeczno-gospodarczego miasta Dobrodzienia odgrywali członkowie rodzin Sachsów i Cohnów. 24 sierpnia 1796 nadano obywatelstwo kupcom i handlarzom z Dobrodzienia – Hirschowi Sachsowi, Salomonowi Epsteinowi i Mosesowi Eisnerowi.

W latach 1789–1815 właścicielami miasta i okolicznych wiosek (Herrschaft Guttentag) byli książęta z rodu Braunschweigów na zamku Sibyllenort koło Oleśnicy: Friedrich August książę von Braunschweig-Lüneburg-Öls (1789–1805) – generał piechoty oraz Wilhelm Friedrich książę von Braunschweig-Lüneburg-Öls (1805–1815), zwany „Czarnym Księciem" – uznanym za bohatera okresu walk z Francuzami.

20 lutego 1797 roku Löbel Pinkus Sachs i Herschel Selig Singer zakupili od miasta kawałek ziemi za 8 talarów na powiększenie cmentarza, co Wrocławska Kamera zatwierdziła 30 stycznia 1800. W tymże roku kuśnierz Isaak Plotz nabył prawa obywatelskie, aby móc obsługiwać targi. Z lat 1802 i 1804 pochodzą dwie macewy, zachowane w dobrym stanie na dobrodzieńskim kirkucie.

W 1805 roku J. G. Meßner przytoczył opis: *Dobrodzień (Dobrozin) 5 mil na wschód od Opola. Miasto zależne od księcia von Braunschweig-Oels ma 1 zamek, 1 wielki piec, katolicki kościół i szkołę, 130 budynków, przeważnie drewnianych, 1285 mieszkańców, w tym 125 Żydów. Zatrudnienie to handel, rolnictwo, handel żelazem i transport konny. Jeden szwadron huzarów von Trenk.*

Obywatelami miasta w 1806 zostali handlarze Meyer Sachs, Isaak Eisner, Samson Ring, Ephraim Mai oraz szynkarz Fabian Jaschkowitz i garbarz Jakob Rohn. Meyer Sachs, urodzony w Dobrodzieniu [Guttentag] w 1778 roku, był kupcem i gorzelnikiem, przedsiębiorcą znanym z dobroczynności. Hirsch Seelig Singer był obrzezaczem w latach 1807–1824. W roku 1809 obywatelstwo miasta otrzymali Elkan Schott i Jakob Fränkel.

Ustawą z 11 marca 1812 roku Żydzi w całym państwie pruskim otrzymali pełne prawa obywatelskie, zniesiono też opłaty tolerancyjne. W owym czasie w Dobrodzieniu utrzymywały się 92 osoby z handlu i karczmarstwa a 2 z rzemiosła. Od 1813 w Dobrodzieniu kolejnym Żydom nadawano obywatelstwo. Przyjęto na obywateli miasta handlarza Dawida Epsteina, Abrahama Berga i Hastela Rokotnitza, a w następnym – Abrahama Levinstamma.

W latach 1815–1823 właścicielami Dobrodzienia i okolicznych wiosek (Herrschaft Guttentag) byli nieletni książęta von Braunschweig-Lüneburg -Öls Karl Friedrich August Wilhelm i Wilhelm August Ludwig Maximilian Friedrich pod kuratelą króla George'a IV of Great Britain and Hannover. W la-

פ"נ
Tu została pochowana
האשה
kobieta
[...]
רעבי לחמ' נתנה
Dawała chleb głodnym
בית פתוח לרוחה
jej dom był szeroko otwarty
קימה מצבת חנ"ה
Przestrzegała przykazań „Chany"
ה"ה מרת רבקה בת
To jest pani Riwka córka
כ"ה נאטיל [...]
szanowanego pana Natil [...]
נפטרה בש"ט ביום
Zmarła w dobrej sławie
ב' דשבועות שנת
2 dnia Szawuot- 7 siwan roku
תקס"ב ל' והלכה
562 (7.06.1802) według małej rachuby. I odeszła
לעולמה ותהיו
do wieczności. Niech
נ"ע בצ' החיים
odpoczywa w Edenie w jedności z żyjącymi

נפ"נ
Tu została pochowana
אשה חשובה הצנועה
kobieta poważana, cnotliwa
מרת שפרינצא
Pani Szprynca
בת המנוח הר"ר צבי הירש ז"ל
córka zmarłego pana mistrza Cwi Hirsza
błogosławionej pamięci
נפטרת ביום ב' א' דר"ח תמוז
Zmarła 2 dnia 1 nowego miesiąca tamuz (10.06.1804)
ונקברת למחרתו ביום ג'
i została pogrzebana następnego dnia 3 dnia
תקס"ד לפ"ק
564 (11.06.1804) według małej rachuby
תנצב"ה
Niech jej dusza będzie związana w węzeł życia!

Najstarsze macewy z lat 1802 i 1804, zachowane na dobrodzieńskim cmentarzu żydowskim

Fot . Stefan Bieniek, opr. Paweł Mrozek,2006
Odpis i tłumaczenie nagrobnych inskrypcji: Renata Uszyńska
Źródło: http://www.kirkuty.xip.pl/dobrodzien.htm

tach 1824–1884 dobrodzieńskie dobra należały do księcia Wilhelma Augusta. Przebywał w zamku Sibyllenort. Cieszył się uznaniem poddanych.

W maju 1815 roku zasiadywali wśród obywateli miasta uprawnionych do głosowania: handlarz Ephraim Mai, Jakob Epstein, pośrednik Moses Popelauer i handlarz Wolf Singer. Poza nimi mieszkali tu w tym czasie: Bernhard Kober, Josef Schönfeld. Isik Salmierzitz, Löbel Wachsuer, Hirschel Krebs, Bernhard Laß, Rachel Heiskel, Herz, Ernst i Löbel Joachim Friedländer. Löbel Friedmann 7 września 1815 został przyjęty przez wrocławski rząd na obywatela państwa. W Dobrodzieniu w 1816 prawa obywatelskie otrzymali: Gumpel Schott, Abraham Eisner i przybyły z Pawonkowa Meyer Schirokauer, a w roku następnym – wytwórca mydła ze Słupna Hirschel Schäfer, w 1818 Moritz Bernard, Samson Fränkel i Selig Popellauer, w 1820 Wolf Eisner a w 1822 Isaak Mai. **W 1813 roku w Dobrodzieniu mieszkało 173, a w 1817 – 248 osób pochodzenia żydowskiego.** Od 1818 roku Meyer Sachs posiadał prawo wyrobu i przerobu spirytusu – był właścicielem gorzelni i sklepu „*Bier-, Branntwein- und Rosolischank*". Koncesję na warzenie piwa otrzymał w 1820 roku.

Od lipca 1821 roku Żydzi musieli we wszystkich sprawach formalnych używać wyłącznie języka niemieckiego. Władze pruskie zabroniły Żydom składania podpisów w języku hebrajskim. Od 1822 roku Meyer Sachs swój zajazd pierwszej klasy „*Zur goldenen Traube*" uczynił miejscem spotkań wykształconych i wpływowych mieszkańców miasta. W salach organizowano bale i gry w bilard. Właściciel pełnił również funkcję przewodniczącego gminy i przewodził starszyźnie żydowskiej. W 1825 roku Meyer Sachs został radnym, wybranym w miejsce zmarłego Fabiana Jaschkowitza. Funkcję pełnił nieodpłatnie. Zmarł w Dobrodzieniu, data nie jest znana. Nagrobek na cmentarzu żydowskim nie zachował się.

J. C. Görlitz podał, że w 1822 roku *Dobrodzień – przynależny spadkobiercom księcia von Braunschweig jest (miasteczkiem) otwartym, źle zabudowanym, posiada katolicki kościół farny i cmentarny, jedną szkołę i jedną synagogę, 231 budynków mieszczańskich oraz 1264 mieszkańców, którzy żyją z uprawy roli, rzemiosła, przewozów, drobnego handlu i handlu żelazem.*

W dobrodzieńskiej kronice czytamy, że **19 lipca 1823 roku Magistrat zobowiązał się założyć żydowskie księgi metrykalne: urodzin, ślubów, rozwodów i zgonów oraz księgi protokolarne**. Postanowiono uzupełnić brakujące dzienniki urzędowe i zbiory edyktów.

Gmina żydowska założyła przytułek w domu obok synagogi, który otrzymała od dominium w dzierżawę. Mieszkała w nim osoba sprawująca opiekę nad podróżnymi i miejscowymi ubogimi. Izba przytułkowa mogła pomieścić trzy osoby. Sprawami administracyjnymi zajmował się zarządca gminy Meyer Sachs. Bankier Michael Schlesinger z Wrocławia w 1831 roku podarował przytułkowi 100 talarów, które przyjęli starsi gminy

Fragmenty kart tytułowych
dobrodzieńskiej żydowskiej księgi zgonów
Ze zbiorów członków MTRDZ

– Meyer Sachs, Moritz Bernard i Bernhard Popellauer.

W 1830 roku J. G. Knie opisał miejscowości: *Dobrodzień – nad rowem wielkopiecowym (miasteczko) otwarte z 142 domami w mieście i 69 domami na 3 przedmieściach, prawie całkowicie drewniany, 270 stodół, obór itp. 1759 mieszkańców (ewangelików – 59, Żydów – 182) w 277 miejskich i 130 pokrewnych gospodarstwach domowych. Prawo dominialne roztacza książę von Braunschweig-Öls, a z królewskich urzędów istnieją: 1 królewski sąd grodzki, 1 urząd skarbowy podlegający Urzędowi Głównemu (Hauptzollamt) w Gorzowie Śląskim, 1 ekspedycja pocztowa Urzędu Pocztowego w Opolu jako też urząd policyjno-magistracki; 1 katolicki kościół farny, 1 cmentarz katolicki św. Walentego, 1 katolicka szkoła, 1 nauczyciel + pomocnik. Patronat wszystkich archiprezbiteriatów i inspektoratu Lubliniec, którego arcykapłan i inspektor (szkolny) jest zarazem proboszczem w Dobrodzieniu. Ewangelicki kościół w Molnej, 1 proboszczówka, 1 dom wikarego. Sala ratuszowa w szkole; także tam posterunek (Wacht). Przytułek dla 4 mężczyzn i kobiet; 2 browary, 4 gorzelnie. Uprawa roli na 1500 morgach. Miasto posiada 3 500 mórg lasu; 4 jarmarki kramarskie i bydła oraz cotygodniowy targ. Jedno z przedmieść zwie się Hadasiki, do którego należą pustkowia albo osady leśne Cisie, Dylka, Hadroszek i Okwieka, którego 20 domów mieszkalnych już wyliczono.*

Gosławice należą do księcia von Braunschweig-Öls – 35 domów – 220 mieszkańców (8 ewangelików, 5 Żydów), Jończyk – wolne gospodarstwo, Niemiec – wolne gospodarstwo, Wystrzyca – leśniczówka.

Szemrowice: poczta Dobrodzień – właściciel książę von Braunschweig-Öls – 74 domy – 565 mieszkańców (2 ewangelików, 3 Żydów), 1 kościół katolicki, 1 katolicka szkoła, 1 nauczyciel. Brzezinki – pustkowie. Dąbrowice – pustkowie. Górażdże – pustkowie. Lubojańskie –

2 wolne gospodarstwa i 2 domy wymowników (tzn. spędzających tu dożywocie). *Marzatka – owczarnia. Przywary – pustkowie. Szwedowe – pustkowie. Świerkle – pustkowie. Wiesiąder – pustkowie.*

W 1834 roku w dobrodzieńskiej statystyce wykazano 42 rodziny żydowskie – 217 osób. Z działalności przemysłowej utrzymywało się: trzech piekarzy i jeden garbarz, którzy dodatkowo prowadzili wyszynk; jeden krawiec handlujący pasmanterią, jeden szklarz handlujący skórą; trzech rzeźników; jeden szewc; jeden kuśnierz; jeden hurtownik; trzech handlarzy materiałów; trzech handlarzy detalicznych; jeden kramarz z pasmanterią; trzech handlarzy żywnością; jeden karczmarz mający własną arendę (dzierżawę karczmy) i równocześnie fabrykant likierów; dwóch pośredników; jeden posiadacz domu i roli; dwóch służących i jedna służąca; dwie rodziny biedne korzystające ze wsparcia; jeden dzierżawca huty żelaza, będący równocześnie kupcem; dwóch właścicieli arendy; jeden rabin; jeden nauczyciel i jeden lekarz – dr Adolf Friedländer, który w listopadzie 1834 przybył z Namysłowa. Za jego przyczyną i na wniosek Magistratu **w marcu 1835 aptekarz Karl Friedrich Göde z Nysy (*1804) otrzymał zezwolenie landrata na otwarcie apteki w wynajętym lokalu przy ulicy Oleskiej w Dobrodzieniu.** W grudniu 1837 Göde uzyskał zgodę na zatrudnienie ucznia, władającego językiem polskim. **Największymi kupcami w 1837 roku byli: Meyer Sachs i Löbel Sachs, Jakob Epstein i Bernhard Jaschkowitz.** Oprócz Meyera Sachsa, zajazd posiadał Karl Wyrwich. W 1839 roku właścicielem *„Zum Deutschen Kaiser"* był Bernhard Popelauer.

W 1837 roku w Dobrodzieniu, w pobliżu zamku dworskiego nadal istniała szkoła żydowska, która równocześnie pełniła funkcję synagogi. Nauczycielem był Jakob (Hirsch) Jakobson, pochodzący z Żor (*1811). Uczęszczał do gimnazjum w Gliwicach i studiował na uniwersytecie wrocławskim. W 1830 został nauczycielem szkoły elementarnej. Zanim przybył do Dobrodzienia, pracował w Tarnowskich Górach.

Wiosną 1839 Karl Göde wybudował przy rynku nowy masywny dom z cegły, do którego przeniósł aptekę.

Dom mieszkalny i apteka Karla Göde, bud. 1839
Fragm. fot. Otto Herrmanna, 1903 (autorski retusz)

W 1840 roku przedsiębiorca Löbel Sachs kupił młyn papierniczy z dwoma kołami i jednym holendrem Joachima Erlebacha w Bzionkowie [Bziunkau] koło Dobrodzienia, aby po krótkim okresie użytkowania zlikwidować go, a w budynkach urządzić ogniska fryszerskie z miechami i młotami napędzanymi kołami wodnymi. Natomiast **Louis Sachs w styczniu 1846 roku zobowiązał się nabyć akcje Magistratu i zainwestować wysoką kwotę 1500 talarów w budowę drogi bitej z Dobrodzienia do szosy Renarda** [Renardstraße], łączącej Ozimek z Opolem.

Krótko przed wybuchem wielkiego pożaru miasta w 1846 roku do największych przedsiębiorców należeli: Nathan Cohn (towary korzenne, sukienne, łokciowe i żelazne), **Moses Eisner** (przedstawicielstwo ajencyjne), **David Epstein** (towary korzenne, łokciowe, sukienne i galanteryjne), **Jakob Epstein** (żelazo i wosk), **Isaak Friedländer** (towary korzenne i galanteryjne), **Bernhard Jaschkowitz** (gorzałka), **Eisen. Lachmann** (towary korzenne, gorzałka), **Hirschel Löwenstein** (gorzałka, towary korzenne, łokciowe i galanteria), **Benjamin Mai** (gorzałka, towary korzenne, galanteria i towary cięte, sukno i skóra), **Bernhard Poppelauer** (towary korzenne, galanteryjne, sukno, gorzałka), **Meyer Sachs** (destylacja alkoholu, sprzedaż wina i gorzałki), **Löbel Sachs** (destylacja alkoholu, towary korzenne, galanteryjne, cięte i sukna), **Abraham Singer** (towary korzenne, galanteryjne, cięte, gorzałka), **Schirmeisen** (towary korzenne, świece, rum), **Joseph Stein** (towary korzenne, galanteryjne i cięte), **August Wachtel** (sól), **Markus Wolf** (towary korzenne, galanteryjne i cięte, gorzałka).

W 1846 roku w Dobrodzieniu wybuchł ogromny pożar, który doszczętnie zniszczył centralną część miasta – ratusz z sądem, średniowieczny kościół katolicki na rynku, probostwo z gospodarstwem rolnym, pocztę, dwie murowane gospody, cztery studnie, folwark dworski wraz z gorzelnią i wiele innych budynków, łącznie 136 domów i 145 zabudowań gospodarczych. Spłonął również drewniany budynek synagogi wraz ze szkołą z 1781, który znajdował się przy kamiennym moście, wiodącym do dworu. Opiekun synagogi Eber Eisner uratował jedynie świętą szafę ołtarzową.

Natychmiast powstał „komitet pomocy" mieszkańcom, którzy w pożarze stracili dorobek życia. W jego skład weszli m.in. radny Louis Sachs i przewodniczący rady miejskiej Nathan Cohn wraz z żonami Amalie Cohn i Henriette Sachs. Zawiązała się również „komisja odbudowy miasta", którą reprezentowali radca rządowy von Heitfeld, landrat von Kościelski, urzędnik rejencyjny Menzel, burmistrz Weber, radny Porschke i kupiec Cohn. Przedsiębiorcy pochodzenia żydowskiego byli pierwszymi, którzy złożyli wniosek o zezwolenie na budowę nowych murowanych domów (kupiec Cohn, radny Porschke, oberżyści Gordon, Ring i Sachs).

23 czerwca 1847 roku władze pruskie wydały Ustawę o Stosunkach Żydowskich [Gesetz über die Verhältnisse der Juden]**, która regulowała także liczne kwestie prawne dotyczące organiza-**

cji i funkcjonowania gmin żydowskich. W skład Okręgu [Kreis] wchodziły Dzielnice Synagogalne [Synagogenbezirke]. Dzielnica z jedną synagogą nosiła nazwę – gmina synagogalna [Synagogengemeinde]. Gmina posiadała osobowość prawną, a jej członkowie byli zobowiązani do płacenia składek na utrzymanie gminy. Wysokość składek była uzależniona od posiadanego majątku i osiąganych dochodów (ubodzy byli zwolnieni). Każdy samodzielny i pełnoletni mężczyzna był zobowiązany do przyjęcia co najmniej jednego urzędu w gminie nieodpłatnie. Jedynym zwolnieniem od tego obowiązku była choroba lub osiągnięcie wieku 60 lat. W razie sprzeciwu, taka osoba traciła prawa wyborcze i musiała płacić wyższe składki. Członków miejscowej synagogi zobowiązano do wyboru spośród siebie przedstawicielstwa. Wybierali oni spomiędzy siebie kolegium reprezentantów liczące 9 osób. Kadencja członków trwała 6 lat, przy czym po trzech latach na zasadzie losowania ustępowało 5 członków i zastępowali ich nowi. Kolegium reprezentantów wybierało Zarząd [Gemeinde-Vorstand]. Składał się z trzech członków zwanych zarządcami [Vorsteher], od których wymagano, żeby mieszkali w danej miejscowości co najmniej od trzech lat. Długość kadencji wynosiła 6 lat, przy czym po trzech latach ustępowało dwóch członków a na ich miejsce wybierano nowych. Zarząd wybierał spośród siebie przewodniczącego gminy. Członkowie zarządu byli zatwierdzani przez władze państwowe. W każdej gminie musiało być prowadzone nauczanie religii i powinien też zostać zatrudniony wykwalifikowany nauczyciel religii. Gmina synagogalna musiała sprawować opiekę nad biednymi i chorymi członkami. Kolegium reprezentantów za zgodą zarządu wybierało urzędników kultu – rabina, kantora, mohela itp., którzy sprawowali swoje obowiązki przez 3 lata. Ustawa zrównała ludność żydowską w prawach politycznych i obywatelskich z ludnością chrześcijańską.

Fragment pisma dobrodzieńskiej gminy synagogalnej z XIX w. z podpisami członków zarządu Nathana Cohna i Josepha Steina i pieczęcią z napisem „Siegel des Vorstandes der Synagogen Gemeinde Guttentag"

Ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Dobrodzieniu

W Dobrodzieniu nową synagogę oraz łaźnię (mykwę) z należącym do niej terenem ogródkowym przy ulicy Wielkopiecowej [Hochofenstraße], naprzeciwko ratusza, budowano ze składek pieniężnych, przy ogromnym zaangażowaniu Nathana Cohna. Na jej budowę zakupiono w 1848 za 300 talarów

działkę leżącą blisko targowiska przy ulicy Strzeleckiej [Strehlitzer Straße], a jej budowa kosztowała 3 500 talarów. Świętą szafę ołtarzową ufundowali bracia Louis i Abraham Sachs. Synagogę poświęcono 28 października 1851 roku. Ze względu na brak charakterystycznych wież i kopuły, przyjezdni widzieli w niej miejski teatr. Wydaje się jednak, że wyglądem nawiązywała do Arki Przymierza. W synagodze, zbudowanej na planie prostokąta, na parterze znajdowały się 92 miejsca siedzące dla mężczyzn i taka sama liczba na piętrze dla kobiet. Za miejsca siedzące w synagodze pobierano opłaty. W 1849 roku miasto zamieszkiwały 233 osoby wyznania mojżeszowego.

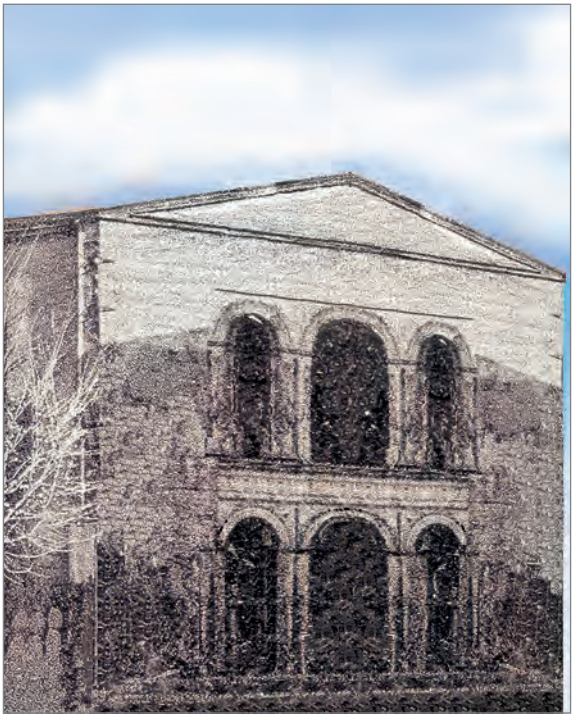

Synagoga w Dobrodzieniu, budowana w latach 1848–1851

Na podstawie archiwalnych pocztówek opracował Paweł Mrozek

W 1849 roku wdowa Johanna Friedländer postanowiła w swym testamencie utworzyć sierociniec (Friedländer Weisenhaus). Jej małżeństwo było bezdzietne, więc swój majątek przeznaczyła na utworzenie w Dobrodzieniu sierocińca dla chłopców i dziewcząt konfesji żydowskiej, a mianowicie dwie części sierot ze strony jej pokrewieństwa i jedną część ze strony pokrewieństwa jej małżonka. Kuratorem mianowała dyrektora Röslera w Głubczycach i posiadacza dóbr rycerskich Adolfa Friedländera we Wrocławiu.

W czerwcu 1850 roku gmina żydowska nabyła plac leżący niedaleko dworskiego stawu i wybudowała łaźnię z mieszkaniem dla pracownika. Zarząd wyraził zgodę, aby za drobną opłatą z wanien korzystali inni mieszkańcy, ponieważ w miejscowości brakowało łaźni.

W 1850 roku parlament pruski przyjął nową konstytucję, która ostatecznie potwierdziła nadanie Żydom praw obywatelskich. Wyrazem asymilacji Żydów jest forma pomników nagrobnych. Od około 1850 na macewach pojawiały się napisy dwujęzyczne – hebrajskie i niemieckie. Zazwyczaj były umieszczane po obu stronach steli (płyty nagrobnej) – hebrajskie od strony wschodniej, a niemieckie od zachodniej. Późniejsze posiadają inskrypcje wyłącznie

w języku niemieckim. Na dobrodzieńskim cmentarzu żydowskim są również widoczne ślady koloryzowania napisów wykutych w kamieniu – złoconych liter nazwisk, niebieskich i czarnych pozostałych treści dotyczących zmarłego oraz sentencji z Biblii.

Przykład macewy z zachowaną kolorystyką napisu na dobrodzieńskim cmentarzu żydowskim
Fot. autorska, 2003

Górną część wielu dobrodzieńskich macew ozdabiają symboliczne reliefy, płaskorzeźby i ornamenty. Dwie wykute litery „פ נ" („Pe Nun") są skrótem hebrajskiego zwrotu „po nikbar", co znaczy „tu pochowany". Na samym dole każdej macewy odcyfrować można pięć hebrajskich liter: תנצב"ה („TNCBH"), które oznaczają pierwsze litery zwrotu: „niechaj jego dusza zostanie związana w węzeł życia wiecznego". Na dobrodzieńskim kirkucie zachowało się wiele żydowskich znaków nagrobkowych.

„Gwiazda (tarcza) Dawida" jest znakiem narodowym i religijnym. Symbolizuje pomoc, opiekę i ochronę Jahwe. Sześć wierzchołków gwiazdy odnosi się do sześciu dni każdego tygodnia. Środek „Gwiazdy Dawida" ma symbolizować świąteczny szabat.

„Dłonie rozwarte albo **złączone w geście błogosławieństwa"** oznaczają przynależność do stanu kapłańskiego, znajdują się na grobach rabinów i cadyków. Dłonie w tym geście składają rabini w czasie niektórych modlitw.

„Dzban z misą” pojawiał się na grobach pomocników liturgicznych, którzy czytali w synagodze Torę oraz obmywali rabinom ręce, do czego używano dzbana i misy.

„Korona” jest symbolem religii mojżeszowej. Na macewie oznacza też mężczyznę mądrego i szlachetnego, cieszącego się za życia powszechnym szacunkiem – głowę społeczności pozbawionej swojego przywódcy.

„Kwiaty” jako rośliny z natury nietrwałe mają symbolikę zrozumiałą i uniwersalną – wyrażają kruchość ludzkiego życia, ulotność i przemijanie.

Na wielu macewach motywy roślinne przybierają formy płaskorzeźbione. **„Palma”** symbolizuje obfitość dóbr, prawość zmarłego i nadzieję raju.

„Winorośl i winne grona” symbolizują lud Izraela i wyrażają też nadzieję mesjańską. Ilustrują pracowitość i bogactwo, w tym bogactwo duchowe.

Wyjątkowa jest macewa w formie **„drzewa”,** ukazanego realistycznie, naturalnej wielkości. Ma prawdopodobnie symbolizować życie wieczne w raju. Jako przedstawienie nagrobkowe, w tej formie występuje od XIX wieku.

Na dwóch macewach, zaliczanych do najstarszych na dobrodzieńskim kirkucie występują **„lwy i kolumny”**, symbolizujące potomków z pokolenia Judy i rodu Dawida. Oznaczają potęgę, siłę i wyzwolenie. Kolumny symbolizują bramę, prowadzącą do innego świata.

„Ptaki” symbolizują dusze sprawiedliwych, ulatujące ku niebu. Ponadto „gołębie” są znakiem zgody i miłości małżeńskiej. Mogą symbolizować również dusze zmarłych, zażywające szczęścia w rajskim ogrodzie Eden.

„Złamana świeca na świeczniku” oznacza śmierć kobiety, wypełniającej powinności religijne, przestrzegającej obrzędów, posiadającej wiedzę. Wyraża również żal po zmarłej.

Dwadzieścia wybranych symboli nagrobkowych na dobrodzieńskim cmentarzu żydowskim

Fot. autorskie, 2003

Przez dwa kolejne dziesięciolecia budowy miasta od podstaw po wielkim pożarze, dobrodzieńska społeczność żydowska rozrastała się, a jej członkowie odznaczali się aktywnością w pracy na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego miasta. W styczniu 1851 roku przedsiębiorca Löbel Sachs uzyskał zgodę rządu królewskiego na uruchomienie swego zakładu hutniczego w Bzionkowie pod nazwą „Johannahütte [Huta Joanny]”.

W 1851 roku gmina synagogalna otrzymała koncesję na utworzenie prywatnej szkoły, w której nauczyciel Jeremias Goldschmidt wraz z pomocnikiem prowadzili zajęcia lekcyjne.

W 1852 w wyniku wyborów w oparciu o nową ordynację przewodniczącym rady miejskiej został posiadacz gorzelni i pocztowiec Abraham Sachs (1852–1858). Dr Josef Rosenthal pełnił funkcję sekretarza miasta. W 1853 radnym miejskim został kupiec Nathan Cohn.

Statut gminy synagogalnej, obejmującej miasto i zamek Dobrodzień [Stadt Guttentag, Schloß Guttentag] oraz wioski: Ligota [Ellguth Guttentag], Szemrowice [Schemrowitz], Jeżowa [Jezowa], Łagiewniki Małe [Klein Lagiewnik] i Gwoździany [Gwosdzian], został ustalony oraz zatwierdzony przez prezydenta w 1854 roku. Zamożni członkowie płacili składki w wysokości ośmiu talarów, średnio zamożni od czterech do ośmiu, pozostali poniżej czterech talarów. Gminą zarządzał przewodniczący i dziewięciu reprezentantów.

W monografii Weltzla czytamy, że w 1854 roku obok cmentarza, ogrodzonego deskami, mieszkał stróż. Powierzchnia tego miejsca liczyła wówczas 1 morgę 77 prętów kwadratowych (1 morga = 2500 m^2, 1 pręt = 18,66 m^2), włączając 66 prętów kwadratowych na dowóz zwłok. Koszty zatrudnienia lekarza dla ubogich oraz pielęgnacji chorych, lekarstw i pogrzebów pokrywało Stowarzyszenie Chewra Kadisza, które w gminach żydowskich prowadziło działalność charytatywną od XVIII wieku. W 1856 roku stowarzyszenie nabyło karawan za 200 talarów. Bracia Louis i Abraham Sachs ufundowali ogrodzenie w formie muru z cegły. Miejsca na groby zamożnych członków gminy żydowskiej były płatne, ubogich Żydów zwolniono z opłat.

W 1855 roku do dobrodzieńskiej gminy synagogalnej włączono Myślinę [Mischline]. W tym czasie *Synagogengemeinde Guttentag* dysponowała darowiznami w wysokości 16 705 marek, np. Salomon Friedländer z Olesna zapisał w testamencie 200 talarów, posiadacz browarni i gorzelni Hirschel Laband – 6 000 marek, Bernhard Poppelauer z Berlina – 3 000 marek. Odsetki od 25 darowizn wynoszące 571,50 marek rozdzielano corocznie między ubogich członków społeczności żydowskiej.

W 1858 roku przeprowadzono nowe wybory do rady miejskiej i w miejsce trzech ustępujących radnych, wybrano m.in. oberżystę i pocztowca Abrahama Sachsa. W latach 1859–1866 funkcję przewodniczącego rady miejskiej pełnił kupiec Nathan Cohn.

Na wniosek zarządu i przedstawicieli dobrodzieńskiej gminy synagogalnej w 1860 roku landrat zwrócił się do rządu królewskiego o podjęcie działań w celu wykonania zapisu testamentu Johanny Friedländer i utworzenie w Dobrodzieniu sierocińca (Friedländer Weisenhaus). Majątkiem zarządzali dwaj kuratorzy.

W 1860 roku w Bzionkowie przedsiębiorca Löbel Sachs wzniósł w obrębie folwarku budynek mieszkalny, dwukondygnacyjny, willowy, który był odtąd siedzibą właścicieli albo dzier-

„Pałac" właściciela majątku w Bzionkowie (1860)
Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

żawców majątku Warłów–Bzionków. Na terenie folwarku wybudowano również magazyn zbożowy.

W 1861 roku Felix Triest zanotował: *Miasto Dobrodzień z przedmieściem Hadasiki leży $2^1/_2$ mili od powiatowego Lublińca; w roku 1756 liczyło tylko 661 mieszkańców, a ostatni spis wykazał ich 2390, z czego 1140 płci męskiej, 1259 – żeńskiej, w tym 1935 katolików, 184 ewangelików i 280 Żydów. Dobrodzień posiada 205 posesji i 3963 morgi pól, z czego 3290 mórg ról, 400 mórg łąk, 70 mórg ogrodów i sadów i 203 morgi pastwisk oraz nieużytków. Prócz tego w pobliżu miasta jest parę małych stawów o powierzchni około 20 mórg. Żyzność ziemi jest średnia, częściowo słaba: uprawia się właściwie tylko żyto, owies, grykę, ziemniaki i kapustę. Stan inwentarza żywego to 62 konie, 3 źrebięta, 1 buhaj, 22 woły, 350 krów, 96 sztuk jałowic i cieląt oraz 32 sztuki trzody chlewnej. Zakłady przemysłowe to tylko 1 młyn z 2 turbinami wodnymi, 1 gorzelnia, 1 garbarnia i 8 kuźnic; mieszkańcy, prócz rolnictwa uprawiają zwyczajne rzemiosła. Jest tu 7 cechów: szewców, rzeźników, kowali i kołodziei, stolarzy i bednarzy, krawców, tkaczy, piekarzy i cukierników – razem 149 mistrzów. Prócz tego Dobrodzień jest siedzibą spółki akcyjnej, która wybudowała szosę z Dobrodzienia przez Myślinę do Ozimka i teraz planuje poprowadzić stamtąd podobną do stacji kolejowej w Małych Staniszczach. Dobrodzień jest połączony z Lublińcem drogą państwową. Budowa drogi powiatowej do Olesna została zatwierdzona w roku 1863. Najznaczniejsze przedsiębiorstwo handlowe miasta należy do radcy komisji Sachsa, który ma też czynnych parę wielkich pieców.*

Ustrój i zarządzanie. Magistrat ma 6, a rada miejska 12 członków. Stałe komisje utworzono do spraw: lasów, sanitarnych, finansowych, ludzi ubogich, komunalnych, podatkowych, budowlanych, przeciwpożarowych oraz kontroli miar i wag; także komisje dla cegielni i szkolną. Majątek miasta to: ratusz z aresztem, szpital, przytułek, leśniczówki, cegielnia, dalej 2200 mórg lasu miejskiego, 130 mórg roli i łąk – wartości 3800 talarów, 4 puste parcele budowlane, 105 mórg pastwisk i 7271 talarów aktywów łącznie z majątkiem przytułku. Długów miasto nie posiada.

Wydatki w latach 1859–1861 wyniosły 8963 talary, przychody – 10798 talarów. Przyniósł on majątkowi miasta 5186 talarów dochodu, a z podatkami miejskimi: a) podatek komunalny 5587 talarów. b) od psów – 25 talarów, łącznie 10798 talarów.

Miasto ma dobrze urządzony szpital dla ubogich chorych. Dobrodzień jest siedzibą sądu powiatowego i specjalnego komisarza.

Roczne podatki wynoszą: 429 talarów gruntowy, 234 talary dochodowy, 1663 talary obrotowy, 1520 talarów przemysłowy.

Sprawy kościołów i szkół. Dobrodzień posiada pod patronatem księcia von Braunschweig-Oels katolicki kościół farny z 7000 parafian oraz jeden kościół cmentarny. Ewangelicy z miasta i okolicy utworzyli w roku 1836 zbór; ewangelicki kościół filialny podlega pod Olesno. Są tu trzy szkoły – 2 katolickie i 1 ewangelic-

ka, do których uczęszcza 356 katolickich i 48 ewangelickich dzieci. Szkoły katolickie posiadają w fundacjach 300 talarów kapitału, od których procenty zostają przeznaczone na zakup odzieży zimowej i książek dla najuboższych uczniów. Katolickiej parafii podlegają: Gosławice, Główczyce, Zwóz, Rędzina, Rzędowice, Szemrowice, Warłów, Makowczyce, Turza, Ligota, Gwoździany, Bzinica i Dzielna.

Obwód dworski Dobrodzień – dobra dziedziczne należące do księcia von Braunschweig-Oels. Zamek dotyka bezpośrednio miasta. Dobra te w przeszłych latach były częściowo w posiadaniu różnych szlacheckich rodów i stopniowo je łączono. W roku 1780 ówczesny książę von Braunschweig odkupił te dobra od Pana von Stümera. Całość jest podzielona na trzy departamenty – zamek Dobrodzień z folwarkami Błachów, Makowczyce i Marzatka, Bzionków z folwarkami Rzędowice, Stary i Nowy Warłów oraz Główczyce z folwarkami Gosławice i Rędzina. Łączny areał wynosi 24591 mórg, z tego 6684 morgi roli, 820 mórg łąk, 10 mórg ogrodów i sadów oraz 17077 mórg lasów i nieużytków. Żyzność gleb jest dobra, częściowo tylko średnia; uprawia się wyłącznie żyto, owies, groch i ziemniaki. Stan inwentarza żywego: 127 koni, 100 buhai i wołów, 82 krowy, 6 sztuk jałowic, 4 130 owiec i 101 sztuk trzody chlewnej.

Z urządzeń przemysłowych wspomnieć tu należy o przebudowanym wielkim piecu z urządzeniami do nadmuchu gorącego powietrza pobieranego z jego gardzieli.

Wysokość rocznego podatku to 757 talarów gruntowego, 81 talarów przemysłowego, a od urzędników dworskich 82 talary obrotowego.

W Ligocie Dobrodzieńskiej w 1855 roku było 592, a sześć lat później już 621 mieszkańców, z czego 602 to katolicy, 14 – ewangelicy a ***5 – Żydzi****. Było 66 domów mieszkalnych a gospodarczych – 79.*

W 1861 roku społeczność żydowska osiągnęła najwyższą w historii Dobrodzienia liczbę 280 mieszkańców.

W sierpniu 1863 roku gmina żydowska wzniosła obok synagogi, z dobrowolnych datków, jednopiętrowy budynek szkolny, dwuklasowy. Gmina miejska podarowała na ten cel 12 000 cegieł pierwszej jakości. W pobliżu powstały również kamienice z lokalami sklepowymi. W 1864 roku ponownie wybrano Abrahama Sachsa i zawierdzono na członka rady miejskiej.

W 1865 roku nauczycielowi Michaelisowi udzielono warunkowego zezwolenia na utworzenie żydowskiej szkoły prywatnej.

Abraham Sachs zakupił w 1866 roku dom z ogrodem z przeznaczeniem na sierociniec. Adolf Friedländer wraz z dyrektorem sądu powiatowego w Pokoju Paulem opracowali regulamin sierocińca, który nadprezydent zatwierdził w 1867 roku.

Kupiec Nathan Cohn na zlecenie swego syna w Ameryce, Abrahama Cohna, przekazał w lutym 1866 roku 50 talarów do rozdania między miejscowych chrześcijańskich ubogich. Abraham Cohn urodził się 17 czerwca 1832 roku w Dobrodzieniu [Guttentag]. Był synem Nathana Cohna (wówczas przewodniczącego rady miejskiej)

i Amalie Cohn z domu Sachs (1804–?, Guttentag). Studiował w Berlinie. Do Nowego Jorku przybył w wieku 28 lat, w okresie emigracji ludności z Prus do Stanów Zjednoczonych w połowie XIX wieku. 5 stycznia 1864 roku zaciągnął się jako szeregowiec do 6 Kompanii Ochotników z New Hampshire w Campton. W okresie wojny secesyjnej (1861–1865) walczył w 11 bitwach i został dwukrotnie ranny. Otrzymał Medal Honoru za działania podjęte 6 maja 1864 roku w Wilderness w stanie Wirginia oraz 30 lipca 1864 w Petersburgu.

Ożenił się z Fanny Catharine Caecilie Zeller 18 czerwca 1867 w Nowym Jorku. Mieli siedmioro dzieci. 23 lipca 1867 roku Abraham Cohn odwiedził swych rodziców i przekazał 100 talarów dla ubogich w Dobrodzieniu. Zmarł 2 czerwca 1897 roku w Nowym Jorku. Pochowany został na cmentarzu Cypress Hills w nowojorskim Brooklynie.

W 1867 roku zostało założone Towarzystwo Zaliczkowe [Vorschußverein], **powiązane z kasą oszczędnościową jako zajerestrowaną spółdzielnią.** Do 1869 dyrektorem był kupiec Bernhard Cohn, później burmistrz Aleksander Beck, do śmierci w 1877. Funkcję rendanta sprawowali m.in. kupcy Bernhard Cohn i Marcus Tichauer. Przewodniczącym rady miejskiej w latach 1867–1868 był Bernhard Cohn.

23 lipca 1867 roku zmarł Abraham Sachs (1814–1867). W jego miejsce wybrano kupca, również pochodzenia żydowskiego, Isaaka Gordona.

W 1868 roku żydowska szkoła prywatna została przekształcona w publicz-

Abraham Cohn (1832–1897).
Bohater Stanów Zjednoczonych Ameryki
Źródło: zasoby internetu

Macewa Abrahama Sachsa (1814-1867)
Fot. autorskie, 2003

ną szkołę elementarną, dwuklasową, na wniosek prezesa zarządu Nathana Cohna. Otrzymywała coroczne wsparcie finansowe z gminnego funduszu nauczycielskiego. Szkołę, do której uczęszczało 54 uczniów, nadal prowadził nauczyciel Michaelis; nauczycielem pomocniczym był Neumann. Wówczas (1867) w Dobrodzieniu mieszkało 265 Żydów.

Od lat 70. XIX wieku następowało spowolnienie działalności dworskiego hutnictwa w Dobrodzieniu, Ligocie Dobrodzieńskiej, Makowczycach, Turzy, Warłowie, Bzionkowie, Bzinicy, Bąkach, Pietraszowie i okolicach Pluder. Zakłady nie potrafiły sprostać konkurencji dużych górnośląskich hut. W końcowej fazie istnienia kuźnic, wyroby były przeznaczane przeważnie na potrzeby dworskie i miejscowe. W roku 1866 radca komisji nadwornej Löbel Sachs nierentowną wygaszoną fryszerkę Huty Joanny [Johannahütte Bziunkau] przekształcił na młyn kostny do wyrobu nawozu sztucznego. Ostatni zakład hutniczy – stalownia z młotami napędzanymi maszyną parową – był likwidowany w Liszczoku w latach 1883 i 1886.

15 października 1869 roku w Dobrodzieniu [Guttentag] urodził się Oskar Cohn. Jego rodzicami byli Bernhard Cohn (1827–1903) i Charlotte z domu Dresdner (1831–1908). Kupiec Bernhard Cohn w latach 1870–1872 był przewodniczącym rady miejskiej Dobrodzienia. Oskar Cohn miał siedmioro rodzeństwa. Ożenił się z Sophie z domu Behrend (1871–1922). Mieli troje dzieci. Dr Oscar Cohn był uznanym niemieckim prawnikiem i zaangażowanym sy-

jonistą. Opowiadał się za utworzeniem żydowskiego państwa socjalistycznego w Palestynie. Zmarł 31 października 1934 roku w Genewie, w Szwajcarii.

Oskar Cohn (1869–1934)

Źródło: zasoby internetu (autorski retusz)

Od 1871 roku liczba członków gminy żydowskiej systematycznie zmniejszała się. W 1871 roku liczyła 238 osób, w 1874 – 210. Następcami nauczyciela Michaelisa byli nauczyciele Nathan Deutsch (1871) i Moritz Bock (1874). W 1876 roku lokalnym inspektorem szkolnym został kupiec Sigismund Löwenthal.

W latach 70–80. XX wieku w Dobrodzieniu lekarzami komunalnymi oraz ubogich mieszkańców pochodzenia żydowskiego byli dr Adplf Landsberg, dr David Gräupner, dr Jakob Groß i dr Oskar Stoll.

2 sierpnia 1875 roku, w wieku 66 lat, zmarł przedsiębiorca i filantrop, radca komisji nadwornej Louis Sachs. Urodził się 8 marca 1809 roku. Ożenił się z Henriette z domu Laband (1811–1885). Małżonkowie mieli dwie córki Johannę (1825–1906) i Charlotte (1831–1900). Louis Sachs w testamencie zapisał istniejącemu od 1848 roku dobrodzieńskiemu Bractwu Kurkowemu [Schützengilde Guttentag] 300 marek na utrzymanie czterohektarowego parku i renowacje pomieszczeń „Strzelnicy". Siedziba bractwa z biegiem lat stała się miejskim ośrodkiem życia społecznego, kulturalnego i towarzyskiego. W roku 1853 strzelcy wybudowali piwiarnię, nieco później boisko sportowe i salę taneczną. Bractwo Kurkowe otrzymywało wsparcie finansowe na swoją działalność – z zapisu Louisa Sachsa 15 marek i z kasy skarbowej 45 marek. Wdowa Henrietta przesłała z Wrocławia cztery lublinieckie obligacje powiatowe z kuponami z 1 stycznia 1876, które zdeponowano w kasie skarbowej.

Wyjątkowy nagrobek Louisa Sachsa (1809–1875) na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu
Fotografie autorskie, 2018

Sprawy gminy żydowskiej rozpatrywał zarząd i walne zebranie reprezentantów. W 1878 roku zarząd stanowili: Josef Stein, Markus Tichauer, Simon Löwenthal i Hirschel Friedländer. Reprezentantami byli: kupiec Luis Roth, kupiec Ludwig Sachs, kupiec Leo Cohn, majster piekarski Samuel Roher, handlarz Luis Borinski, kupiec Valentin Groß, majster rzeźniczy Julius Löwenstamm, rolnik Liebermann Berg i karczmarz Fabian Mai. **W 1877 roku w Dobrodzieniu mieszkało 191 Żydów.**

Na podstawie uchwały władz miejskich z 1878 roku, komuna miejska kwotą 600 marek wspierała utrzymanie szkoły żydowskiej, liczącej 36 uczniów. W 1880 roku szkołę, do której uczęszczało 40 uczniów, prowadził nauczyciel Bock. Z braku środków władze miejskie odrzucały ponawianą propozycję rządu królewskiego utworzenia wspólnej szkoły dla dzieci różnych wyznań, podobnie jak utworzenia wyższej szkoły miejskiej. Administratorką i przełożoną sierocińca w 1880 była Babette, wdowa po Friedländerze, która troszczyła się o porządek oraz utrzymanie i wyżywienie dzieci. **W 1880 roku Oscar Sachs, syn radnego Abrahama Sachsa (ur. 1853, Guttentag), absolwent studiów prawniczych we Wrocławiu i Lipsku, został mianowany asesorem sądowym oraz adwokatem przy królewskim sądzie krajowym we Wrocławiu.**

25 lutego 1881 roku, w wieku 70 lat (ur. 13.06.1811), zmarła Henriette Sachs z domu Laband – żona Louisa Sachsa. Została pochowana na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu.

Nagrobek Henriette Sachs (1811–1881)
Fot. Stefan Bieniek, 2002

Od 1871 Dobrodzień i okoliczne wioski należały do państwa niemieckiego. W 1875 roku Samuel Siedner z żoną Clarą, z domu Silberstein założyli w Dobrodzieniu [Guttentag, Ring 20] sklep z narzędziami. Urodziło im się czworo dzieci: Hugo (*1876), Adolf (*1877), Louis (*1878) i Meta (*1880). Firma *S. Siedner, inh. Louis Siedner, G. m. b. H. Geschaeft fuer Hausartikel, Eisenhdlg., Baumaterialien [Handel materiałami żelaznymi i budowlanymi]* była jedną z największych w Dobrodzieniu. Po latach właścicielem nieruchomości i firmy w Dobrodzieniu został **Louis Siedner.** Prowadził ją wraz z żoną Hedwig, z domu Wiener (*1883), o czym świadczą winiety papieru firmowego *Louis Siedner G.m.b.H.* Mieli dwóch synów: Rudolfa (*1913) i Ericha (*1915). W 1921 roku Louis Siedner z rodziną przeniósł się do Opola, gdzie otworzył sklep z narzędziami przy Zimmerstraße 17, Oppeln. W 1923 roku rodzinne przedsiębiorstwo w Dobrodzieniu przejął Hugo Siedner. Sklep prowadził wraz z żoną Sarą (z domu Karliner) i siostrą Metą. Troje dzieci Hugo i Sary Siednerów to: Ruth (*1907), Hans (*1909) i Günter (*1921). Hans Siedner po ukończeniu gimnazjum w Laurahütte, w 1923 roku rozpoczął staż w firmie ojca i ukończył go w 1926 roku. Przez rok pracował w rodzinnym sklepie w Dobrodzieniu. Potem wyjechał do Bytomia. Podjął pracę w przedsiębiorstwie „Eugen Weissman", handlującej urządzeniami wodno-kanalizacyjnymi. W 1930 roku założył własną dochodo-

Samuel Siedner (1884)
Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

wą firmę handlową. W 1932 roku ożenił się z Kaethe, z domu Hecht. Adolf Siedner też był kupcem, osiadł w Berlinie. W 1920 roku ożenił się z Irmą, z domu Zernik (*1890). Mieli córkę Evę (*1912) i syna Kurta (*1915).

Fol.

Guttentag, den 1ten November 1907
Bahnstation Mischline

Messing-, Stahl- und Eisenkurzwaren. ◆ Werkzeuge und Drechslerarbeiten f. Tischler. I Stabeisen u. Träger-Lager. ◆◆◆◆◆◆◆ Farben. ◆◆◆◆◆◆

S. SIEDNER
Guttentag O.-S.

Dachpappe, Theer u. Carbolineum. ◆ Cement, Gips und Deckenrohr. ◆ Cement-Dachsteine, -Brücken-Rohre und -Brunnenringe. Jagdmunition.

S. Siedner, Inh.: Louis Siedner, G. m. b. H., Guttentag (Oberschl.)
Eisen- und Eisenwaren-Handlung

Fernsprecher Nr. 1
Postscheckkonto: Breslau Nr. 20626

Bank-Konto:
Deutscher Kommunal-Giro-Verkehr:
Girokasse Guttentag

Geschäftsgründung 1875

Guttentag (Oberschles.) den 27. Juni 1925
Station Vossowska zur Weiterbeförderung mit der Kleinbahn

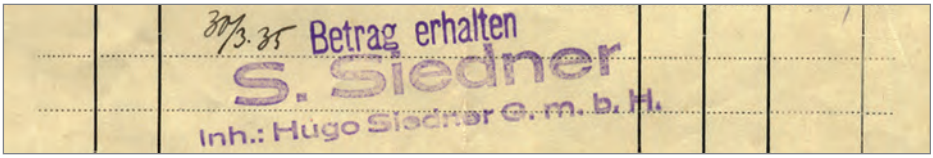
30/3.35 Betrag erhalten
S. Siedner
Inh.: Hugo Siedner e. m. b. H.

Nagłówki papieru firmowego z lat 1907, 1925 i 1935 oraz kamienica rodziny Siedner

Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

W 1884 roku cały majątek dobrodzieński [Herrschaft Guttentag] od spadkobierców księcia Wilhelma Augusta von Braunschweig-Lüneburg-Öls nabył król Saksonii. Właścicielem dobrodzieńskich dóbr został König Albert I Wettin von Sachsen. Wraz z małżonką Carolą von Wasa-Holstein-Gottorp poczynili w Dobrodzieniu kilka fundacji – siedzibę nadleśnictwa [Königliches Jagdschloss] i nadleśniczówkę [Oberförsterei Guttentag] ok. 1890, szpital pn. „Fundacja Królowej Karoli [Königin Carola Stift]" w 1894 i szkołę w Rędzinie (1905). Według spisu z 1.12.1885 roku do Dobrodzienia należało 1620 ha użytków (813 ha ról, 122 ha łąk i 583 ha lasów), a zamieszkiwały 503 rodziny – 2362 mieszkańców (1134 mężczyzn, 1228 kobiet), w tym 2028 katolików, 138 ewangelików, **196 Żydów**. W obwodzie dworskim mieszkało 98 osób (79 katolików, 19 ewangelików).

W listopadzie 1884 roku w Katowicach odbył się pierwszy zjazd delegatów Ruchu Miłośników Syjonu. Na spotkaniu zapadła historyczna decyzja o powstaniu żydowskiego państwa na Bliskim Wschodzie. Uczestnicy konferencji z Rosji, Francji, Wielkiej Brytanii, Rumunii i Palestyny przygotowali plan założenia nowych osad żydowskich w Palestynie. **Można więc przyjąć, że „państwo Izrael rodziło się również na Górnym Śląsku".** To kluczowe dla historii Izraela spotkanie miało miejsce w nieistniejącym współcześnie domu na rogu ul. Młyńskiej i Stawowej.

Jednym z kilkunastu folwarków dworskich, należących do królów saskich był Warłów–Bzionków [Warlow–Bziunkau]. Powierzchnia gruntów wy-

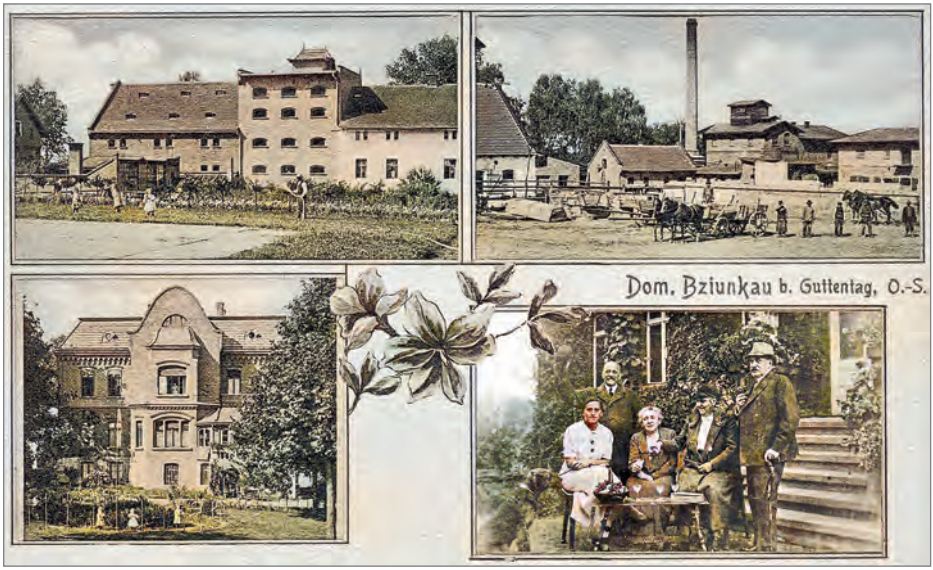

Zabudowania folwarczne w Bzionkowie i dzierżawca/właściciel Salo Hepner z rodziną

Kompozycja autorska wg dawnej pocztówki

nosiła 791 hektarów (z tego 478 ha roli, 70 ha łąk i 181 ha lasów). Stan inwentarza obejmował 40 koni, 84 sztuki bydła, w tym 42 krowy i 850 owiec. W folwarku stał już duży spichlerz zbożowy od 1817 roku, rządcówka (od 1845) i okazały 14-pokojowy budynek willowy (od 1860). Budynki pohutnicze (Johannahütte), zostały w 1886 przekształcone na młyn kostny, w którym śrutowano tkankę kostną i wypalano na węgiel kostny, czyli spodium do wyrobu nawozu sztucznego. W 1885 roku w Bzionkowie wybudowano trzy budynki mieszkalne dwurodzinne oraz jeden budynek czterorodzinny. W 1892 roku uruchomiono gorzelnię. W 1900 roku bzionkowski majątek powiększono o oborę i kuźnię. **Dzierżawcą majątku Warłów–Bzionków był Salo Hepner. Jego kuzyn Siegfried Hepner dzierżawił pozostałą część rozległych dobrodzieńskich dóbr królewskich.** Urzędy dworskie mieściły się w zamku Dobrodzień [Schloß Guttentag]. Salo Hepner urodził się 29.01.1865 w Jaraczewie [Jaratschewo] w Wielkopolsce [Großpolen], jego żona Else (z domu Wendriner), urodziła się 16.04.1877 roku. Związek małżeński zawarli 16 września 1901 roku. Mieli dwie córki: Charlotte (*1902) i Gertrud (*1904). Salo Hepner był radnym Dobrodzienia [Amtsrat] i członkiem zarządu lokalnego banku oszczędności [Kreissparkasse Guttentag]. Utrzymywał przyjacielskie stosunki z ks. Johannem Gladischem – proboszczem parafii pw. św. Marii Magdaleny.

Około 1885 roku do Dobrodzienia przybył z Łabiszyna [Labischin] Simon Lewin (1863–1919), aby objąć stanowisko nauczyciela. Tu poślubił Reginę Freund (1864–1913). Mieli sześcioro dzieci: Ludwiga (1888–1914), Waltra (1890–1918), Ernsta (1891–1902), Maxa (1892–1973), Georga (1899–1966) i Margot (1901–1978). Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu ostała się macewa Reginy Lewin. Dzieci Simona i Reginy Lewinów związały swoje życiowe losy z Wrocławiem. Wszyscy ocaleli z Holocaustu. Osiedli w Stanach Zjednoczonych Ameryki oraz Anglii.

Salo Hepner (1928)
Fot. ze zbiorów rodzinnych Ann Michel (autorski retusz)

W 1890 roku zmarł Joseph Stein (ur. 1815). Był synem Samuela Steina (1788–1860) i jego pierwszej żony Charlotte Schlesinger (1786–1827). Do Dobrodzienia przeprowadził się z Wielowsi. W 1840 poślubił Berthę z domu Ring (1819–1906) – mieszkankę Dobrodzie-

Joseph Stein (1815–1890)
Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

nia. Był wujkiem Edith Stein. Późniejsza błogosławiona i święta Kościoła katolickiego odwiedzała swoich krewnych w Dobrodzieniu w latach 1900–1912. Wiemy, że ze związku Berthy i Josepha urodzili się: Adolf (?–?), Yitzchak (Isaac) Isidor (1846–1896), Rosamunda (1853–1903), Siegmund Ludwig (1856–1926), Arthur (1875– ?). Razem z Berthą i Josephem mieszkała Minna (Wilhelmina?) Stein. Nie wiemy, jaki był między nimi stopień pokrewieństwa, np. czy była ich najmłodszą córką. Joseph Stein był kupcem. Był członkiem zarządu synagogi w Dobrodzieniu. Był znanym obywatelem miasta w czasie, kiedy dobrodzieńskie dobra [Herrschaft Guttentag] należały do książąt Braunschweigów i królów Wettinów. W 1878 roku zarządzał gminą żydowską w Dobrodzieniu. Pełnił również funkcję przewodniczącego Rady Miejskiej w Dobrodzieniu [Die Stadtverordnetenversammlung Guttentag]. W tamtym czasie mieszkańcy nadal odczuwali skutki wielkiego pożaru z 1846 i wznosili miasto od podstaw. Joseph Stein był radnym również w latach 80. XX wieku – w okresie zakładania przez mieszkańców miasta warsztatów rzemieślniczych różnych specjalności, zwłaszcza stolarskich, po upadku lokalnego hutnictwa. Bertha Stein (z domu Ring) była nauczycielką, przedszkolanką, prowadziła też ochronkę dla kilkorga żydowskich dzieci. W latach 1870–1880 Joseph i Bertha Stein wybudowali dom przy Gartenstraße 3, z budynkiem gospodarczym i ogrodem. W nim mieszkała również Minna Stein zwana Knicks – nauczycielka krawiectwa i haftu. Na początku lat 30. XX wieku w tym domu prowadziła mały pensjonat z tanim wyżywieniem. Joseph i Bertha Stein zmarli w Dobrodzieniu i zostali pochowani na cmentarzu żydowskim.

Macewy małżonków Stein na dobrodzieńskim kirkucie, wykonane ze śląskiego marmuru. Wykuto daty:
Joseph Stein geb. 1 Mai 1815 gest. 13 Juni 1890
Bertha Stein geb. 27 December 1819 gest. 22 Juli 1906
Fotografia autorska, 2023

W roku 1895 w wykazach przedsiębiorców został wymieniony Hermann Horowitz: ***Horowitz, Hermann – Brauerei, Destillation, Hotel-Gasthof.*** Reprezentował również zarząd poczty. Urząd pocztowy mieścił się w kamienicy przy Ring 18. **W 1896 roku w Dobrodzieniu mieszkało 175 Żydów.** Zakład Hermanna Horowitza znajdował się przy Brauerei Straße (dzisiaj Sklep Rolnik), gdzie przed nim działalność w tym zakresie prowadzili Sachs oraz Herwig. Hermann Horowitz (ur. 16.03.1846, Praszka) był synem rabina Abrahama Horowitza (1810–1853) i Rosalie z domu Starke (1815–?). Poślubił Selmę Courant (1851–1939) – siostrę Auguste Stein – matki Edith Stein. Mieszkali w Dobrodzieniu [Guttentag] przy Ring 27. Selma i Hermann Horowitzowie mieli sześciu synów. Ich imiona to: Kurt (umarł w dzieciństwie); Arthur (1877–1961), Ernst (1879–1971), Berthold (1881–1931) oraz bliźniaki Hans (1888–1954) i Franz (1888–1971). Rodzinę Horowitzów odwiedzała Edith Stein w czasach szkolnych. Firmę *„Destillation Gross- und Kleinhandlung, Guttentag"* oraz hotel i restaurację *„Zur goldenen Traube" [Pod Złotym Gronem]* Hermann Horowitz posiadał do 1909 roku. Mimo to, jeszcze w 1912 roku w wykazie przedsiębiorców widniał: *Horowitz, Hermann – Bierbr., Destillat. u. Likörf.* Gospoda *„Zur goldenen Traube"* była ulubionym miejscem spotkań dobrodzieńskich przedsiębiorców. Horowitzowie opuścili Dobrodzień i wyjechali do Wrocławia ok. 1910 roku. Ich dom w Dobrodzieniu i przedsię-

Hotel i restauracja Hermanna Horowitza w Dobrodzieniu

Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

biorstwo nabył Franz Sbroja z rodziną. Wcześniej z Wrocławiem swe losy związali synowie Selmy i Hermanna Horowitzów – kuzyni Edith Stein. Hermann Horowitz zmarł w 1917 roku we Wrocławiu w wieku 71 lat. Selma Horowitz (z domu Courant) zmarła w 1939 w St. Gallen w Szwajcarii, w wieku 88 lat. Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu znajduje się nagrobek Ines Horowitz (22.04.1915–5.05.1915) – zapewne córki Bertholda Horowitza, który mieszał w Dobrodzieniu kilka lat dłużej.

Po śmierci króla Georga I Wettina, w 1904 roku właścicielem dobrodzieńskich dóbr [Herrschaft Guttentag] został król Friedrich August III Wettin. Zyskał ogromną sympatię i uznanie poddanych. Spis z 1.12.1905 roku (Gemeindelexikon) z podziałem na miasto – dwór wykazał: powierzchnia łącznie w ha: 1820 – 161, budynków mieszkalnych: 287 – 8, mieszkańców: 2884 – 156, mówiących po niemiecku: 1238 – 34, mówiących po polsku: 550 – 119, w innych językach: 83 – 3; liczba katolików: 2661 – 136, ewangelików: 143 – 17, **Żydów: 80 – 3**. Główczyce liczyły: wieś – 262, dwór – 116, razem 378 mieszkańców (**Żydów – 2**), z czego na co dzień w domu 364 osoby mówiły wyłącznie po polsku, pozostali – po niemiecku i inną mową.

W 1906 roku przy ul. Lublinieckiej [Lublinitzer Straße] już istniał sklep spożywczy i gospodarstwa domowego rodziny Eisner. Ludwig Eisner (*1880, Guttentag) wraz z żoną Rosą (*1884) prowadził sklep *Kolonial u. Mehlgesch., Haus- u. Küchengeräte*, obok budynku Siednerów. Mieli troje dzieci: córkę Miriam (ur. 23.02.1908, Guttentag), syna Lothara (ur. 21.04.1909, Guttentag) i córkę Alice (ur. 29.06.1910, Guttentag). Alice Eisner poślubiła Ludwiga Meyersteina (ur. 10.03.1893, Rossla). Małżonkowie mieli syna Hansa (ur. 21.03.1935, Halle). Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu zachował się nagrobek Miriam Eisner (zm. 22.05.1909).

Nagrobek Miriam Eisner (1908–1909)

Renowacja i fot: Gerard Zajontz, 2023

W tym czasie miejskim lekarzem weterynarii był Nathan Hirsch (*1878, Burgsteinfurt k. Münster). Był absolwentem gimnazjum „Arnoldinum" (1887–1896). Ukończył studia w zakresie medycyny weterynaryjnej w Hanowerze [Hannover]. W 1900 roku otrzymał doktorat. Został weterynarzem

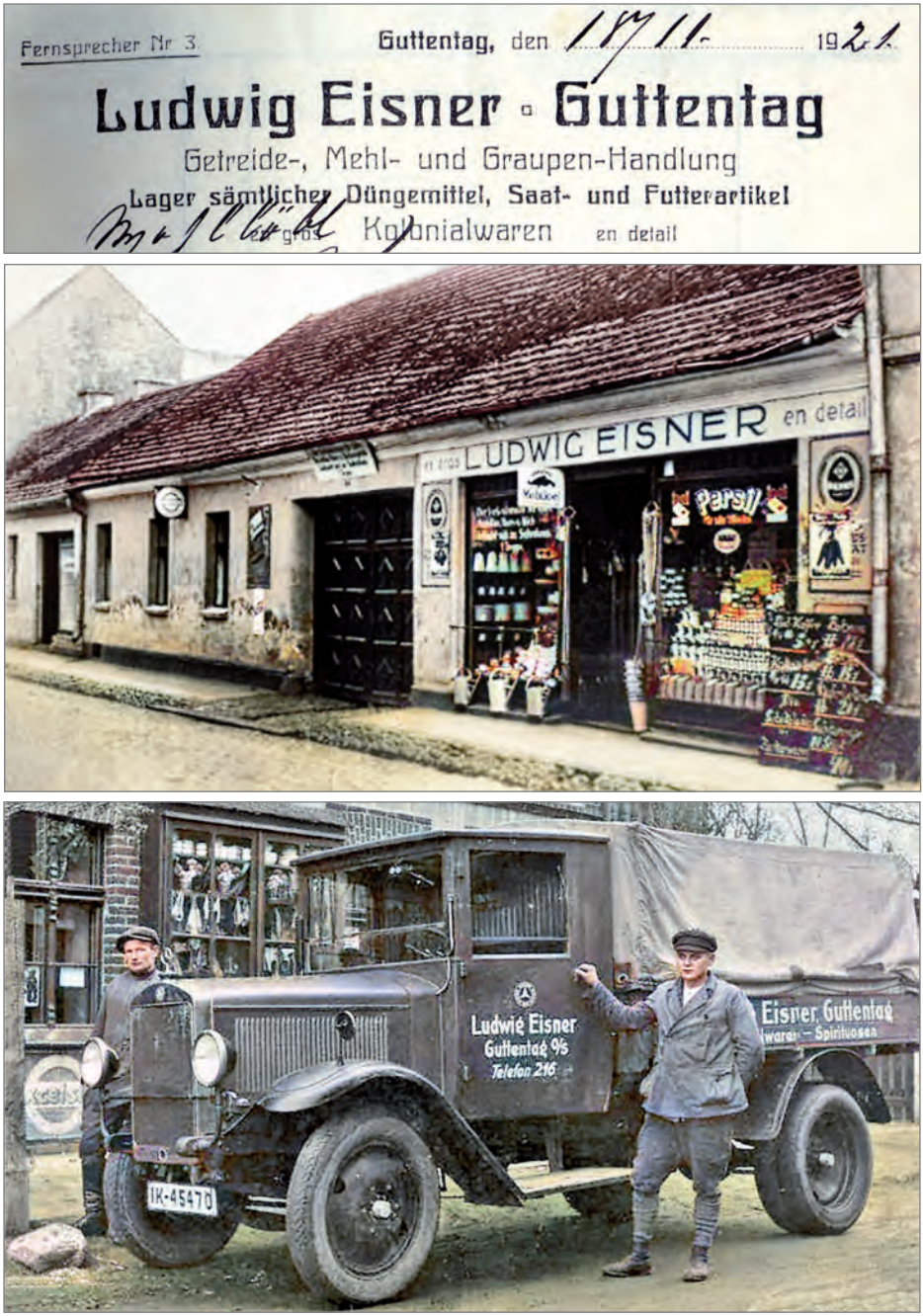

Firma handlowa Ludwiga Eisnera w Dobrodzieniu

Archiwalia ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

w Dobrodzieniu. Rodzina Hirschów mieszkała najpierw w kamienicy przy Ring 30, później w nowo wybudowanej willi przy Feldstraße. W 1908 w Dobrodzieniu urodził się Hans Hirsch. Tu ukończył szkołę powszechną [Volkschule Guttentag]. W 1919 roku, po ukończeniu piątej klasy, został skierowany do gimnazjum w Opolu.

Sklep przy Ring 24 posiadała również rodzina Schwarzów. Isidor Schwarz i Adele z domu Freund mieli troje dzieci o imionach: Paula (*1882), Ludwig i Amalie. Na dobrodzieńskim kirkucie znajdują się dwie macewy z nazwiskiem: Adele Schwarz (18.05.1852–9.05.1919) i Isidor Schwarz (27.11.1851–26.12.1932) oraz Caecilie Schwartz z domu Gadiel (16.8.1865–27.12.1907).

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej (1918) Zrzeszenie Rabinów Śląskich zwróciło się do aliantów w Paryżu z prośbą o interwencję i o nieodłączanie Śląska od Niemiec, kiedy delegacja polskich polityków pojechała do Wersalu z żądaniem przyznania jej całego Górnego Śląska. W Polsce, po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, miały miejsce pogromy Żydów, głównie w miastach przygranicznych, tj. w Częstochowie, Chrzanowie i Oświęcimiu.

W dobrodzieńskiej księdze adresowej było wykazywane przedsiębiorstwo „Hugo Brauer Pferdehandlung". Bracia Wilhelm i Hugo Brauerowie byli znanymi w okolicy handlarzami końmi. Wilhelm Brauer (ur. w 1880 w Kaminitz [Kamienica k. Woźnik]) ożenił się z Erną z domu Sussmann (ur. w 1882 w Kokotku koło Lublińca [Kokottek]).

Sklep Salo Schwarza w Dobrodzieniu
Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

Zajmowali się też handlem w budynku przy ul. Lublinieckiej 6 [Lublinitzer Straße]. Mieszkali przy ul. Dworcowej 16 [Bahnhofstraße]. Mieli czworo dzieci, z których znane jest tylko jedno – Hanna (*1908), po mężu Strauss. Hugo Brauer (*1889) poślubił Rosę z domu Sandelowsky, (ur. w 1895 w Königsberg [Zagórze Śląskie]). Na przedmieściach Dobrodzienia posiadał stadninę

liczącą ponad 100 koni. Właścicielką domu przy ul. Lublinieckiej 4 [Lublinitzer Straße] była Rosa Brauer. Swoje dwa sklepy przekazywała w dzierżawę. Pomieszczenia mieszkalne, w których mieszkała rodzina Brauerów, znajdowały się w podwórzu. Hugo i Rosa Brauer mieli syna Heinza (*1929) i trzy córki: (?), Kathe (*1926) i Edith (*1936) – dwie zmarły w dzieciństwie.

Zajazd rodziny Brauer w Dobrodzieniu oraz zabudowania od strony podwórza

Pocztówka ze zbiorów Gerarda Zajontza (autorski retusz)

W 1921 roku właścicielem „ Königl. conc. Adler-Apotheke und Drogenhandlung Guttentag O.-S." był Paul Bender (Apotheker). Założoną przez Karla Göde aptekę w 1835 roku, następnie prowadził jego syn Emil Göde. Od 1871 właścicielem był Benno Fiebag, od 1877 – Wilhelm Newiger, od 1902 – Hugo Werner. Paul Bender prowadził swoją aptekę do sierpnia 1933 roku, kiedy podjął decyzję o sprzedaży rodzinie Faber budynku oraz apteki wraz z zezwoleniem (licencją) na jej prowadzenie, w związku z wyjazdem do Palestyny.

Apteka z drogerią w Dobrodzieniu
Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

W następstwie wydarzeń rewolucji listopadowej – 13 listopada 1918 roku król Friedrich August III Wettin von Sachsen abdykował. W latach 1919–1927 wyprzedawał swoje dobrodzieńskie dobra. Miało to związek z planowaną przez państwo niemieckie likwidacją okręgów dworskich [Gutsbezirk]. Ostatecznie zniosła je ustawa z 27.12.1927. Z okręgów dworskich utworzono gminy lub włączono je do gmin już istniejących. Zmiany wprowadzano w latach 1928–1929. Akcja parcelacyjna rozwijała się sprawnie. Ziemię uprawną nabywali rolnicy indywidualni, mieszkańcy wsi i miasta oraz państwo niemieckie w celu osadzenia kolonistów. **W 1927 roku w Dobrodzieniu mieszkało 53 Żydów.**

Wówczas królewskie dobro Warłów [Warlow] z folwarkiem Bzionków liczyły 833 hektary (w tym 517 ha roli, 75 ha łąk, 176 ha lasów i 65 ha innych gruntów). Leżący w pobliżu folwark dworski w Rzędowicach, który również dzierżawił Salo Hepner, liczył 758 ha powierzchni, w tym 146 ha ról, 18 ha łąk i 534 ha lasów. W dworze mieszkało ok. 50 osób, we wsi Rzędowice ok. 400.

Salo Hepner stał się właścicielem majątku położonego w Warłowie i Bzionkowie w 1926 roku. Hodował bydło, świnie „Deutsches Edelschwein" i konie gorącokrwiste „Warmblutpferde". Prowadził gorzelnię, mleczarnię i roszarnię oraz ogrodnictwo. Salo Hepner pełnił wiele „urzędów honorowych". Był przewodniczącym gminy synagogalnej, wspierał biedniejszych współwyznawców. Był członkiem zarządu banku.

Rezydencja Hepnerów w Bzionkowie i przygotowanie do dożynek, ok. 1930

Fot. ze zbiorów rodzinnych Ann Michel (autorski retusz)

W wyborach 1932 roku Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników [NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei] odniosła sukces i jako największa partia polityczna weszła do Reichstagu. Odtąd propaganda narodowego socjalizmu była wszechobecna. Program partii zawierał hasła antyżydowskie, m.in. odmawiano Żydom prawa bycia „członkiem narodu niemieckiego" i obywatelem państwa. Ideologia rasowa nazistów przyczyniła się do tragedii Holocaustu – zagłady ok. 6 mln europejskich Żydów.

Plakat autorski wykonany z wykorzystaniem archiwalnych fotografii ze zbiorów autora oraz Moniki Dobberstein i Ann Michel

Losy dobrodzieńskich Żydów w latach 1933–1943

Prezydent Rzeszy Niemieckiej Paul von Hindenburg desygnował Adolfa Hitlera na kanclerza Rzeszy 30 stycznia 1933 roku. W tym dniu kierownictwo partyjne NSDAP przygotowało pierwszą ogólnoniemiecką akcję antyżydowską, której celem było specjalne oznakowanie sklepów żydowskich i bojkotowanie żydowskich lekarzy i adwokatów. **W Dobrodzieniu tzw. bojkot antyżydowski przeprowadzono w sobotę 1.04.1933, podobnie jak w całych Niemczech.** Przed żydowskimi sklepami ustawiono posterunki umundurowanych Oddziałów Szturmowych NSDAP [Sturmabteilung]. Ich obecność działała odstraszająco na większość klientów korzystających z żydowskich sklepów lub usług lekarzy i adwokatów. W Dobrodzieniu *żydowscy handlarze na pewno mieli niższe utargi, ale większość ich klientów pochodziła z okolicznych wiosek. Ci byli mniej lękliwi i lekceważyli hasło: „nie kupuj u żyda" (H. Pallus).*

7 kwietnia 1933 roku ogłoszono ustawę o reorganizacji kadry urzędniczej w Niemczech [Gesetz zur Wiederherstellung des Beamtentums], **która eliminowała Żydów ze służby państwowej.** Na mocy „paragrafu aryjskiego" [Arierparagraph] zakazywano nie-chrześcijanom przynależności do różnych organizacji, związków i stowarzyszeń. Na polecenie pruskiego ministra sprawiedliwości korporacje lekarzy i adwokatów na Górnym Śląsku były zobowiązane do usunięcia żydowskich specjalistów oraz ograniczenia możliwości wykonywania przez nich zawodu. Żydowscy sędziowie byli mianowani i nie mogli zostać usunięci ze swoich stanowisk, więc NSDAP zdecydowało o ich bezterminowym urlopowaniu lub przeniesieniu na emeryturę. Minister ogłosił, że te decyzje miały na celu oczyszczenie pruskiego sądownictwa od obcych rasowo wpływów i przywrócenia mu autorytetu. Również w Dobrodzieniu przedstawiciele NSDAP przystąpili do ograniczania praw ludności żydowskiej. W mieście mogło pracować jedynie dwóch żydowskich adwokatów. Towarzystwa ubezpieczeniowe rozwiązały kontrakty z żydowskimi lekarzami. Od tej pory mogli oni prowadzić wyłącznie prywatną praktykę lekarską.

Te antysemickie ustawy oraz nasilające się prześladowania doprowadziły do wyjazdu wielu Żydów do krajów zachodniej Europy lub Stanów Zjednoczonych. Pomimo to, w 1933 roku w Dobrodzieniu mieszkało i prowadziło działalność branżową 38 osób pochodzenia żydowskiego. Najwcze-

śniej Dobrodzień opuścił **Paul Bender** z rodziną, właściciel „Adler-Apotheke". W 1933 roku wraz z żoną Rosą i synami

Heinzem i Rudolfem wyemigrował do Hajfy w Palestynie, gdzie w lutym 1934 roku założył aptekę, z partnerem biznesowym Ewaldem Schmidtem. W 1937 Heinz Bender również otrzymał licencję na jej prowadzenie. Paul Bender zmarł na początku 1941 roku. Jego żona Rosa, w 1942 roku założyła z synami nową spółkę w Hajfie pn. „Apteka Moriah", którą prowadził Heinz Bender. Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu nie odkryto macewy z nazwiskiem Bender.

15 września 1935 roku na zjeździe NSDAP w Norymberdze przyjęto „Norymberskie Ustawy Rasowe" [Nürnberger Rassengesetze]. Na ich podstawie Żydów pozbawiano niemieckiego obywatelstwa, tracili ochronę prawną i prywatną własność. Zakazywano im pełnienia służby w urzędach państwowych i wojsku. Ustawa zabroniała także zawierania małżeństw mieszanych pomiędzy „Aryjczykami" a osobami „rasy niearyjskiej". Tzw. „zhańbienie rasy" [Rassenschande] podlegało karze. Ustawa regulowała zasady określania kto jest Żydem, kto „mieszańcem" [Mischling], a kto czystej krwi Aryjczykiem.

Na Górnym Śląsku obowiązywała konwencja polsko-niemiecka o ochronie mniejszości narodowych, przyjęta 15 maja 1922 roku na okres 15 lat. Choć miała ona chronić społeczność niemiecką na obszarze plebiscytowym, była też wykorzystana przez Żydów do obrony swoich praw. Dobrodzieńscy Żydzi wciąż mieli nadzieję na zmianę postaw władz niemieckich, nie potrafili sobie wyobrazić, aby naród z wysoką kulturą mógł swoich członków traktować haniebnie.

Jeszcze w 1936 roku, w żydowskiej rodzinie Siednerów w Dobrodzieniu odbyła się duża uroczystość weselna. Ruth Siedner, córka Sary i Hugo Siednerów, poślubiła Samsona Yakobowitza. Zostali rodzicami córki Cilly. Po śmierci Hugo Siednera w 1936 roku, jeden z największych sklepów w okoli-

Uroczystość weselna Ruth Siedner i Samsona Yakobowitza, 1936

Fot. ze zbiorów Moniki Dobberstein

cy, prowadziła jego żona Sara Siedner. W tamtym czasie przedsiębiorstwo nadal zatrudniało 60 osób – sprzedawców, magazynierów i pracowników biurowych. Siednerowie posiadali wyłączność na sprzedaż produktów kilku firm, np. broni i amunicji marki „Gustav Genschow", narzędzi stolarskich firmy „August Schmidt", słoików spożywczych marki „Weck", rowerów „Opel" oraz wyrobów z drutu i artykułów gospodarstwa domowego marek „Bartosik" i „Jakob Rawenna". Siednerowie byli przedstawicielami firmy zajmującej się kontrolą wypłacalności „Schimmelpfennig". Zwiększali również ofertę sprzedaży materiałów żelaznych dla budownictwa. Wówczas firma wykazywała bardzo wysokie obroty w zakresie działalności gospodarczej.

15 lipca 1937 roku Niemcy i Polska zrezygnowały z przedłużenia konwencji. Na obszarze niemieckiego Górnego Śląska więc zaczęły obowiązywać antysemickie ustawy Trzeciej Rzeszy. Wrogość nazistów wobec Żydów wzmogła się.

W lipcu 1937 roku z Dobrodzienia do Opola wyjechał z rodziną Wilhelm Brauer. Został aresztowany w czerwcu 1938 roku i osadzony w Buchenwaldzie. Zginął, zastrzelony podczas ucieczki w lipcu 1940. Jego żona Erna Brauer zmarła w październiku 1941 roku. Miejsce zgonu nie jest znane. Ich córka Hanna Brauer (*1908), po mężu Strauss, zdołała wyemigrować do Palestyny, mieszkała w Hajfie. Losy pozostałej trójki dzieci Wilhelma i Erny Brauerów nie są znane. W Dobrodzieniu mieszkał nadal Hugo Brauer z rodziną. W 1937 roku został osadzony w areszcie na półtora roku. Jego żona, Rosa Brauer, z aresztu została zwolniona po kilku tygodniach. Rodzina zamieszkała u rodziców Rosy w Zagórzu Śląskim [Königsberg]. W lutym 1939 Hugo Brauer został zatrzymany przez policję i przewieziony z więzienia w Hof (Bawaria) do Wrocławia [Breslau]. Następnie wysłano go do Żydowskiego Obozu Pracy w Radinkendorf [Jüdisches Arbeitsheim Radinkendorf, Brandenburg]. Również jego żona Rosa i ich syn Heinz Brauer zostali tam osadzeni. Miejsce to nie było ani obozem zagłady, ani obozem koncentracyjnym. Był to obóz pracy dla Żydów, którzy utracili dom. Swój rodzinny dom w Dobrodzieniu Rosa Brauer była zmuszona sprzedać w czerwcu 1939 roku. Hugo Brauer zmarł w obozie w grudniu 1942 roku. Natomiast Rosa Brauer z synem Heinzem zostali deportowani z Radinkendorf do Berlina, a w styczniu skierowani do Auschwitz [Oświęcim]. Rosa została stracona (daty nie podano), Heinz zmarł tam w lutym 1943 roku.

Hugo i Rosa Brauerowie, oprócz syna Heinza, mieli trzy córki. Edith Brauer (*1921) wyemigrowała do Pa-

Rosa i Hugo Brauerowie
Źródło: Zentrale Datenbank HolocaustopferYad Vashem

lestyny w 1938 roku. Nosiła nazwisko Teitelbaum. Dwie córki zmarły w dzieciństwie. Kathe Brauer zmarła na dyfteryt w wieku 10 lat (1926–1936). Był to ostatni pochówek na dobrodzieńskim kirkucie. Nagrobek nie został wykonany albo nie zachował się do naszych czasów. Na cmentarzu żydowskim znajduje się jedynie macewa z nazwiskiem Paul Brauer (18.3.1845–15.10.1902).

W Dobrodzieniu mieszkał jeszcze Georg Brauer, stolarz. Znalazł się w grupie 3000 osób starających się po pogromie w 1938 roku o emigrację do Harbin i Szanghaju w Chinach, za pośrednictwem Stowarzyszenia Pomocy Żydom w Niemczech [Hilfsverein der Juden in Deutschland].

Latem 1938 roku synagoga w Dobrodzieniu została odkupiona od gminy żydowskiej przez Powiatową Kasę Oszczędnościową [Kreissparkasse Guttentag], na skutek malejącej liczebności społeczności żydowskiej w Dobrodzieniu od początku XX wieku.

W nocy z 9 na 10 listopada 1938 roku doszło do antysemickich wydarzeń, które nazwano „Nocą Kryształową" [Kristallnacht]**.** Były następstwem zamachu na sekretarza niemieckiej ambasady w Paryżu, dokonanego przez żydowskiego emigranta z Niemiec. Propagandziści z NSDAP wezwali do „spontanicznych" wystąpień ludności na terenie całego kraju. Policja państwowa oraz oddziały SA miały ograniczyć się do ochrony własności ludności aryjskiej. W wyniku pogromu zginęło 91 Żydów, spalono 267 synagog, zniszczono około 7 tysięcy sklepów i 29 domów towarowych należących do Żydów, zbezczeszczono wiele cmentarzy żydowskich, a około 25 tysięcy Żydów aresztowano i osadzono w pierwszych hitlerowskich obozach koncentracyjnych.

W Dobrodzieniu podczas „Nocy Kryształowej" zniszczeń dokonali bojówkarze przybyli z innej miejscowości. Nie odważyli się spalić synagogi, ponieważ budynek był już własnością państwa niemieckiego. Częściowo zdewastowali wnętrze synagogi – rozbili szafę ołtarzową, służącą do przechowywania zwojów Tory i drewniane ławki. Wkrótce po tym zdarzeniu dokonano rozbiórki synagogi. Następnie weszli do innych domów właścicieli sklepów żydowskiego pochodzenia i wyrzucali z okien na ulicę mniejsze meble, naczynia, ubrania oraz przedmioty kryształowe, które stanowiły wartość dla każdej gospodyni. **Bojówkarze poważnie zniszczyli sklep i mieszkanie rodziny Siednerów.** Rozbili okna wystawowe. W pomieszczeniach powywracali regały, zdeptali towary, podarli tkaniny. Zdemolowali pierwsze piętro, gdzie znajdowało się mieszkanie właścicieli, wyposażone w nowoczesne i kosztowne meble.

Firmie S. Siedner G. m. b. H. Guttentag najpierw cofnięto licencję na sprzedaż broni i amunicji. Nasilające się kontrole urzędników i prokuratury doprowadziły w krótkim czasie do likwidacji przedsiębiorstwa. Sara Siedner z synem Günterem wyjechała do Bytomia. Nigdy nie powrócili do Dobrodzienia. Nie są znane ich dalsze losy. Budynek przy Ring 20 w 1938 nabył przedsiębiorca Richard Schatka i przebudował go.

Urządził w nim sklepy odzieżowy i tekstylny oraz pracownię krawiecką.

Kamienica rodziny Siednerów przed i po 1938 roku
Fot. ze zbiorów prywatnych (autorski retusz)

W styczniu 1938 roku również Louis Siedner został zmuszony do sprzedania swojej firmy w Opolu działaczowi NSDAP. Hedwig i Louis Siednerowie musieli także opuścić swoje mieszkanie w Opolu. Małżonkowie przeprowadzili się do Berlina – mieszkali w domu Betty Stein. 1 października 1942 roku majątki wszystkich członków rodziny Siednerów zostały skonfiskowane. 12 stycznia 1943 roku Louis Siedner z żoną Hedwig zostali deportowani do obozu koncentracyjnego w Auschwitz. Data ich śmierci nie jest znana.

Hedwig i Louis Siednerowie
Źródło: Zentrale Datenbank HolocaustopferYad Vashem

Brat Hugo i Louisa – Adolf Siedner z żoną Irmą wyemigrował z Berlina do Nowego Jorku w grudniu 1939 roku. Spotkali się z synem Kurtem, który przebywał tam od 1935. Ich córka Eva, która w 1933 roku poślubiła Louisa Jacobi i w 1934 urodziła córkę Anneliese, w 1937 roku z rodziną przeniosła się do Amsterdamu. Choć mieli dokumenty emigracyjne do USA, z nich nie skorzystali. W czerwcu 1943 roku rodzina Jacobi została deportowana, najpierw do Westerbork, a stamtąd 1 lutego 1944 roku do Bergen-Belsen. 11 kwietnia 1945 roku Eva wraz z rodziną została wysłana koleją do obozu w Theresienstadt. Pociąg „zabłądził" w drodze, został zbombardowany, zginęło 198 osób. Radzieccy żołnierze zdołali uwolnić wszystkich, którzy przeżyli nalot 23 kwietnia 1945. Eva i jej rodzina szczęśliwie ocaleli. W czerwcu Amerykanie przewieźli ich do Lipska. Do Holandii wrócili w sierpniu 1945 roku. Po zakończeniu wojny Adolf Siedner z żoną Irmą kilkakrotnie odwiedzili swoją córkę Evę i jej rodzinę w Amsterdamie. Nie są natomiast znane losy życiowe Mety – siostry Hugo, Adolfa i Louisa.

W 1936 roku Ruth Yakobowitz–córka Sary i Hugo Siednerów, matka

Cilly (*1936/1937) zamieszkała z mężem i córką w Bytomiu. Dalsze ich losy nie są znane. Prawdopodobnie zginęli w obozie zagłady w 1942 roku.

Jej brat Hans Siedner z żoną Kaethe również mieszkali w Bytomiu. Mieli córkę Helgę (*1936). Kaethe i Helga Siedner zostały aresztowane, ale po kilku dniach opuściły więzienie. 7 czerwca 1939 roku Hans Siedner z żoną i córką oraz teściową Emmą Hecht dopłynęli statkiem do Szanghaju. 1 stycznia 1949 roku rodzina Siednerów wypłynęła do Naples w stanie Floryda, USA. Ostatecznie wyemigrowali do Izraela (14.02.1949). Ze względu na brak znajomości języka hebrajskiego, problemy zdrowotne i niskie uposażenie, Hans i Kathe Siednerowie powrócili do Niemiec. Ich córka Helga pozostała w Izraelu. Hans otrzymał mieszkanie i pracę w wyuczonym zawodzie handlowca-sprzedawcy. Zmarł w 1973 roku we Frankfurcie, w wieku 64 lat, jego żona Kathe – w 1981 roku, także we Frankfurcie.

Rudolf i Erich Siednerowie, synowie Louisa i Hedwig, również uniknęli osadzenia w obozie zagłady. Rudolf Siedner wraz z żoną Ellinor oraz bratem Erichem zdołali uciec do Palestyny w lipcu 1937 roku. Rudolf podjął naukę i pracę w firmie reklamowej oraz odbył służbę wojskową. Od początku 1951 roku pracował na własny rachunek. Małżonkowie mieli jednego syna. Rudolf Siedner zmarł w 1982 w wieku 69 lat, jego żona Ellinor w 1988 roku. O Erichu Siednerze wiemy tylko, że był architektem w Bne Brak w Palestynie. Zmarł w 1944 roku, w wieku 29 lat.

Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu odkryto macewę Rosalie Siedner z domu Boehm (1821–1901).

W 1938 roku, na podstawie rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych, **wprowadzono dla Żydów obowiązek przyjęcia dodatkowych, żydowskich imion.** Kobiety musiały przybrać imię Sara, a mężczyźni – Israel. Na przełomie lat 1938/1939 kolejne rozporządzenia zakazywały Żydom wstępu do kin, teatrów, parków i korzystania z innych obiektów publicznych. Mieli nawet zakaz posiadania odbiorników radiowych. Byli kierowani do najgorszych prac. Narodowi socjaliści zabraniali Niemcom utrzymywania kontaktów z mieszkańcami pochodzenia żydowskiego.

Dobrodzień opuściła Minna Stein. Swój dom przy Gartenstraße 3, w którym prowadziła tanią jadłodajnię, przekazała fundacji w Raciborzu – Żydowskiemu Domowi Dziecka [Jüdischen Waisenhausstiftung]. Nie są znane późniesze losy Minny Stein vel Czerkowsky.

Dr. Nathan Hirsch był wykazany w spisie firm w Dobrodzieniu jeszcze w 1937 roku. W czerwcu 1938 już mieszkał w Berlinie-Wilmersdorf. Osadzony w czerwcu w obozie koncentracyjnym Buchenwald, w lipcu 1938 został zwolniony. W tym czasie jego syn Hans Hirsch z rodziną, w towarzystwie swego sąsiada z Dobrodzienia – lekarza medycyny Dr. Paula Roczka w mundurze żołnierza SA – udał się na lotnisko we Wrocławiu i odleciał bezpiecznie do Nowego Jorku. Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu nie znaleziono macewy z nazwiskiem Hirsch.

Czas wojny przetrwała rodzina Eisnerów, jednak droga do ocalenia była długa, trudna i kręta. 11 listopada 1938 roku Ludwig Eisner (*1881) wyjechał do Wrocławia. Jego dalsza krewna Edna Cohn w Stanach Zjednoczonych postarała się o wizy na Kubę dla niego, jego córki Alice i jej rodziny. Przed wyjazdem nazistowska administracja zajęła jego konto bankowe. Cały swój dobytek musiał pozostawić w Dobrodzieniu. Eisnerowie byli pośród 937 żydowskich uchodźców, którzy opuścili Niemcy na pokładzie luksusowego transatlantyka „St. Louis". Wypłynęli z Hamburga 13 maja 1939 roku. Rodzina podróżowała pierwszą klasą. Rosa Eisner (*1884) towarzyszyła swemu mężowi do momentu wejścia na statek i powróciła do Dobrodzienia. Kiedy uchodźcy dotarli do portu na Kubie, nie mogli opuścić statku. W następstwie antyżydowskich demonstracji Kubańczyków, prezydent Kuby wycofał wydane wcześniej pozwolenie imigracyjne. Kilkudniowe negocjacje w kubańskim porcie, których celem było umożliwienie uchodźcom osiedlenia się, nie przyniosły pozytywnego rezultatu. Statek z emigrantami z Europy popłynął w kierunku USA i pływał wzdłuż wybrzeża Florydy przez kilka dni. Prezydent Roosevelt zamierzał zezwolić imigrantom na osiedlenie się w USA, ale Partia Demokratyczna nalegała, aby odbyło się to zgodnie z wymogami wjazdu. Franklin Delano Roosevelt prowadził wówczas swoją kampanię wyborczą, uległ naciskom i nie wydał pozwolenia. Statek St. Louis musiał wypłynąć z powrotem do Niemiec. Niektórzy pasażerowie popełnili samobójstwo, skacząc z pokładu do oceanu. W drodze powrotnej kapitan Schröder zdołał przekonać przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji, Holandii i Belgii do przyjęcia uchodźców. W związku z tym, że mąż Alice Eisner (*1910) – Ludwig Meyerstein (*1893) znał tylko język angielski, małżonkowie z synem Hansem (*1935) wybrali Wielką Brytanię. To była szczęśliwa decyzja, ponieważ w Europie kontynentalnej wielu Żydów wpadło w ręce nazistów i straciło życie. Wkrótce wybuchła wojna światowa. Ludwik Eisner i jego zięć Ludwig Meyerstein zostali zatrzymani na Wyspie Man [Isle of Man] jako „Niemcy-wrogowie". Internowanie trwało około miesiąca. Alice Meyerstein

Rodzina Eisnerów w 1939 roku.
Z tyłu od lewej: Ludwig Meyerstein, Alice i Lothar Eisner.
Z przodu od lewej: Fanny, Hans Meyerstein, Ludwig i Rosa Eisner
Fot. ze zbiorów Moniki Dobberstein (autorski retusz)

Rodzina Meyersteinów – Ludwig, Alice i Hans na statku St. Louis w 1939 roku

Źródło: zasoby internetu (autorski retusz)

razem z synem, który otrzymał imię John Meyerstein, została wysłana na angielską wieś – do Bedford. W czasie podróży statkiem Meyersteinowie utracili dwie skrzynie z wartościowymi przedmiotami na zagospodarowanie w nowym miejscu zamieszkania.

Tymczasem syn Rosy i Ludwiga Eisnerów Dr Lothar Eisner (*1909) został zwolniony z obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie pod warunkiem, że wyjedzie z Niemiec, tak szybko jak to możliwe. Kiedy w połowie 1939 roku nie mógł zdobyć wizy do Palestyny, w obawie przed ponownym aresztowaniem, uciekł do Anglii. Wizę otrzymał dzięki swemu przyjacielowi, inżynierowi, mieszkającemu w Anglii. Spotkał się z siostrą i 13 grudnia 1939 roku przez Francję udał się do Triestu we Włoszech. Wybuch wojny sprawił, że pobyt w tym mieście portowym przedłużał się, co stało się problemem, ponieważ nie miał pozwolenia na pracę. Musiał korzystać ze wsparcia żydowskiej organizacji charytatywnej, zwłaszcza że przepadł jego bagaż. Żydowscy przyjaciele opłacili mu bilety na belgijski statek „Princess of Liege", który miał popłynąć bezpośrednio do Palestyny. Lothar Eisner przybył do Hajfy 22 stycznia 1940 roku. W pierwszym roku pobytu w Palestynie musiał liczyć na wsparcie przyjaciół, ponieważ nie miał stałej pracy. Dawał prywatne lekcje języka angielskiego. Na początku 1941 został zatrudniony przez brytyjską administrację wojskową w dziale finansowym korpusu. Choć zarobki imigrantów były niskie, praca gwarantowała mu stałe wynagrodzenie. Do pobytu w Palestynie był dobrze przygotowany. Od 1935 uczestniczył w kursach Hachschara w Neuendorf. Został przeszkoleny w rzemiośle i rolnictwie, zaznajomiony z kulturą i religią żydowską. W wyuczonym zawodzie prawnika nigdy nie pracował. Był bibliotekarzem uniwersyteckim, jego żona Chana posiadała kwiaciarnię.

Rosa Eisner pożegnała się mężem Ludwigiem i ich córką Alice z mężem i synem w Hamburgu w maju 1939 roku. Wróciła do swego domu, ponieważ wydawało się jej, że nadal będzie tu bezpieczna. Wkrótce okazało się, że musi uciekać z Dobrodzienia. Pewnej

nocy katolicki proboszcz Johann Gladish ostrzegł ją, że następnego dnia będzie aresztowana. Nie włączając światła, zabrała najpotrzebniejsze rzeczy i tej samej nocy udała się w kierunku Wrocławia. 12 sierpnia 1940 roku wyjechała do Wiednia, aby otrzymać status uchodźcy z nadania komisji, którą kierował Berthold Storfer, ratujący Żydów od 1938 roku. Zakwaterowano ją wraz z innymi uchodźcami w jednym z 10 hoteli. 26 sierpnia 1940 dotarła do granicy ze Słowacją. Stamtąd uchodźcy z bagażami udali się do Preßburga [Bratysławy]. Tam wsiadła na statek wycieczkowy „Uranus", który wypływał 3 września 1940 do Delty Dunaju, położonej w Rumunii i Ukrainie. Koszt przejazdu Rosy Eisner do Palestyny pokrył Salo Heppner, właściciel majątku w Bzionkowie. Następnie została skierowana na statek „MS Pacific", który wypłynął 11 października 1940 roku w kierunku Hajfy. Frachtowiec, przystosowany do transportu 50 pasażerów, na swój pokład przyjął aż 1200 osób. Piętrowe łóżka były ustawione nawet w ładowniach. Ludzie musieli spać na zmiany. Na pokładzie mogli przebywać rotacyjnie w stałych odstępach czasu. Było bardzo zimno. Na całym statku był tylko jeden piec olejowy, a jedzenie i woda pitna były racjonowane. Sanitariaty były zniszczone. Trzeba było ustawiać się w kolejce do toalety. 14 listopada 1940 roku „MS Pacific" został przejęty przez brytyjską marynarkę i był eskortowany do Hajfy. Pasażerowie zostali przetransportowani na statek „SS Patria", przewoźnika oddziałów wojskowych – oficjalnie w celu kwarantanny. Załadowano węgiel i przygotowano statek do żeglugi. Wkrótce pojawiły się głosy o deportacji. 16 listopada 1940 pasażerowie domagali się uwolnienia. Błagali o pomoc swoich krewnych stojących na nabrzeżu. Petycja wysłana do British Colonial Office została odrzucona. Dr. Lothar Eisner również nie uzyskał zgody brytyjskiego dowództwa na spotkanie ze swoją matką, aby dostarczyć jej ubrania i pożywienie. Kiedy 24 listopada do Hajfy przypłynął ostatni okręt konwoju – „MS Atlantik", władze zaczęły niezwłocznie rozlokowywać pasażerów na statku „SS Patria". W tej sytuacji żydowski syjonistyczny podziemny ruch „Haganah" umieścił na statku ładunki wybuchowe, aby dokonać sabotażu, na wypadek deportacji. Rankiem 25 listopada pasażerowie zostali ostrzeżeni, ale statek eksplodował zanim wszyscy pasażerowie zdołali opuścić pokład. Wybuch był tak silny, że statek zatonął w ciągu 15 minut. Zginęło 267 osób. Pasażerowie „SS Patria", którzy przeżyli, pozostali na miejscu z powodu ostrego protestu USA i petycji dr Weizmanna, skierowanej do Winstona Churchilla. Następnie zostali przewiezieni do aresztu w Atlit (12 mil na południe od Hajfy). Rosę Eisner w grupie 1500 pasażerów z „MS Atlantik", których jeszcze nie rozlokowano na „SS Patria", zawieziono na inny statek i przetransportowano na Mauritius. Do sierpnia 1945 uchodźcy mieszkali w tymczasowym obozie, utworzonym w byłym więzieniu. 15 czerwca 1941 roku Rosa Eisner opuściła obóz

na Mauritiusie. W Jerozolimie była pod opieką żydowskiej organizacji. Otrzymała zakwaterowanie w pokoju, który dzieliła z inną kobietą w tym samym wieku. Aby móc go opłacić, sprzątała biura. Codziennie spotykała się z synem Lotharem. W Izraelu nadal żyją członkowie rodziny Ludwiga i Rosy Eisner. Pasażerowie „SS Patria" i „MS Atlantik" byli ostatnimi, którzy otrzymali zgodę na legalną emigrację do Palestyny. Odtąd Żydzi nie mogli już opuszczać Niemiec.

W 1938 roku również Salo Hepner był zmuszony sprzedać swój majątek ziemski, położony w Warłowie i Bzionkowie, Górnośląskiemu Towarzystwu Obrotu Ziemią [Oberschlesische Landgesellschaft]. Choć zdawał sobie sprawę z tego, że należy opuścić Niemcy jak najszybciej, nie wyjechał. Prawdopodobnie nie chciał zostawić biedniejszych współwyznawców na pastwę losu, lecz zapewnić również tym rodzinom niezbędne środki na wyjazd z Niemiec. Wiosną 1942 roku Salo i Else Hepnerowie zostali aresztowani. Zamieszkali w jednym z żydowskich domów we Wrocławiu. 26 lipca 1942 roku zostali deportowani do obozu koncentracyjnego w Theresienstadt w Czechosłowacji. Else Hepner zmarła tam 12 sierpnia 1942 roku, Salo Hepner – 9 lipca 1943 roku. Folwark w Bzionkowie nabył Udo von Schweinichen w 1943 roku. Niewykluczone, że Salo Hepner wcześniej zasugerował mu zakup swego majątku.

Córki Salo i Else Hepnerów ocaliły życie. Charlotte Hepner była żoną Dr. Maxa Michela – kierownika wydziału teatralnego we Frankfurcie od 1921 roku. Małżonkowie mieli dwóch synów – Heinza i Franza. Kiedy Dr. Michel w 1933 stracił pracę i przeszedł na emeryturę na podstawie nowego nazistowskiego ustawodawstwa, rodzina w 1936 roku przeprowadziła się do Berlina, a w 1939 wyemigrowała do USA. Max Michel zmarł w 1941 roku. Charlotte Michel prowadziła w Nowym Jorku pensjonat z cateringiem. Gertrud Hepner mieszkała w Bzionkowie do końca 1941 roku. Wyjechała do Szwajcarii, ponieważ otrzymała oficjalne pozwolenie na wyjazd w celu leczenia wady wzroku. Nigdy nie wyszła za mąż. W 1951 roku przeniosła się do siostry do Nowego Jorku. Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu nie ma macewy z nazwiskiem Hepner.

Rodziny Hepnerów i Michelów, Bziunkau 1928

Fot. ze zbiorów Ann Michel (autorski retusz)

Władze nazistowskie Trzeciej Rzeszy na początku 1940 roku opracowały „Generalplan Ost", który dotyczył całkowitej eksterminacji ludności żydowskiej [Endlösung der Judenfrage] oraz wysiedlenia na wschód znacznej liczby Ślązaków i Polaków. Pozostali mieli być niewolniczą siłą roboczą w niemieckim przemyśle i rolnictwie. Utworzono żydowskie getta – największe w Będzinie i Sosnowcu. **W 1941 roku hitlerowcy zmienili politykę – z przesiedlania na zagładę.**

Ofiarą tej polityki stała się mieszkanka Dobrodzienia Paula Schwarz (*1882). Jeszcze w 1938 roku prowadziła sklep przy dobrodzieńskim rynku. W 1941 roku została zmuszona do opuszczenia miasta. Zamieszkała we Wrocławiu. 25 listopada 1941 roku została deportowana do Kovna [Kaunas], gdzie rozstrzelano ją w dniu przybycia – 29 listopada 1941 roku. W tym transporcie była też Berta Brauer z Dobrodzienia. W dniach 25 i 29 listopada 1941 przybyło tam pięć pociągów deportacyjnych – z Berlina, Monachium, Frankfurtu, Wiednia i Wrocławia. Wszyscy Żydzi zostali rozstrzelani na miejscu.

Paula Schwarz
Źródło: ZDH Yad Vashem

Brat Pauli – Ludwig Schwarz, który ożenił się z Rosalią Glücksmann – przeżył Holocaust. Zmarł w 1965 roku. Ich siostra Amalie wyszła za mąż za Simona Freunda. Mieli czterech synów: Heinza, Kurta, Ludwiga i Zeppel. Kurt (*1902) został wywieziony do Auschwitz [Oświęcim] w czerwcu 1942 roku. Dalsze losy członków rodziny Ludwiga Schwarza i Amalii Freund nie są znane.

Wśród 14 osób pochodzenia żydowskiego (sześciu mężczyzn i ośmiu kobiet oraz 3 osób uznanych za tzw. mieszańców żydowskich), które w latach 1939–1943 nadal mieszkały w Dobrodzieniu, były również dwie rodziny Wolffów.

Erich Wolff (*1885) był dentystą. Poślubił Ruth Gadiel (*1893). Nie wiadomo, ile dzieci urodziło się ze związku. Rodzicami Ruth byli Henriette Lewi (*1863) i Heinrich Gadiel. Jego rodzeństwo to: Rosa, Johanna, Curt, Herbert, Erna (*1897), Egon (*1898). Małżonkowie mieszkali w Dobrodzieniu, w domu na rogu Kirchstrasse i Gartenstrasse. Jako dentysta był wykazywany w spisach dobrodzieńskich firm. Bliższych informacji nt. losów rodziny brak.

Ernst Wolff urodził się w 1886 w Dobrodzieniu [Guttentag]. Nie wiadomo, jaki wykonywał zawód. 3.10.1942 został przewieziony pociągiem (Transport I/71) z Berlina do obozu w Theresienstadt w Czechosłowacji. Został stracony w obozie 14.02.1944. Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu znajdują się trzy macewy z nazwiskiem Wolff i jedna z nazwiskiem Gadiel: Julie Wolff z d. Bielschowski (1814–1.08.1886), Salomon Wolff (?–?), Zurig Wolff (?–?), Emanuel Gadiel (1807–24.07.1873).

W 1943 roku w Dobrodzieniu pozostał tylko jeden mieszkaniec pochodzenia żydowskiego – H. Kuttner. Był ubogim handlarzem końmi. Kuttnerowie mieli dwie córki. Jedna z nich była

prawnikiem. Mieszkali w sąsiedztwie domu Brauerów, w budynku dawnej szkoły żydowskiej w Dobrodzieniu, nieopodal synagogi. W czerwcu 1933 roku otrzymał wypowiedzenie umowy najmu mieszkania od nabywcy budynku. Od tego czasu pomieszkiwał w różnych miejscach. Żona H. Kuttnera z dziećmi wyemigrowała za ocean. Często pomagał Johannowi Maziolowi, który mieszkał w domu obok żydowskiego cmentarza i pełnił funkcję grabarza i dozorcy. Tam zawsze miał zapewnione utrzymanie. Otrzymywał również wsparcie, głównie pożywienie, od mieszkańców miasta. W drzwiach ich domów zawsze stawał nocą, aby nikogo nie narażać na szykany. Od pewnego dnia 1943 roku H. Kuttner już nigdzie nie pojawił się. Mieszkańcy podejrzewali, że został wywieziony do obozu koncentracyjnego. Na cmentarzu żydowskim w Dobrodzieniu nie ma macewy z nazwiskiem Kuttner. W 1943 roku cmentarz żydowski w Dobrodzieniu od Zrzeszenie Żydów w Niemczech przejęła Tajna Policja Państwowa – Gestapo [Geheime Staatspolizei].

W 1945 roku cmentarz żydowski przejął Skarb Państwa Polskiego. Nadal opiekował się nim Johann Maziol. Dopóki żył, cmentarz był zadbany. Po śmierci konserwatora w 1956 roku, tzw. nieznani sprawcy systematycznie dewastowali kirkut. Kradli cenne macewy, zwłaszcza z czarnego marmuru i plądrowali groby w poszukiwaniu złota. Rozkradali nawet murowane ogrodzenie cmentarza, cegła po cegle, zwłaszcza od strony wschodniej. Dom grabarza został rozebrany. Cmentarz zarastał samosiejkami.

Z chwilą powstania Dobrodzieńskiego Towarzystwa Regionalnego w 1983 roku członkowie zajęli się odkrywaniem historii dobrodzieńskich Żydów. Nawiązywali kontakty z polskimi i amerykańskimi organizacjami żydowskimi. Członkowie DTR podejmowali prace polegające na zapobieganiu dewastacji cmentarza żydowskiego. Starali się poprawić jego stan techniczny. Uczniowie pod opieką nauczycieli, w trzecim tygodniu września w ramach akcji „sprzątanie świata", wykonywali prace porządkowe na cmentarzu i czyścili nagrobki. Podczas prac regionaliści przeprowadzali inwentaryzację fotograficzną istniejących macew.

W lipcu 2001 roku w ramach Międzynarodowych Spotkań Młodych

„Sprzątanie świata" w 1987 roku

Fotografia autorska

pn. „Antyschematy 2001" uczniowie szkół średnich z Polski – z Dobrodzienia, Warszawy, Sulejówka i Koźmina oraz studenci z Izraela i Niemiec porządkowali niszczejący cmentarz. Koordynatorem prac było Polskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka. Patronat nad programem objął ambasador Izraela w Polsce Shewach Weiss. Prace polegały na wycince wszystkich drzew-samosiejek. Kolejne dni były wypełnione wykonywaniem najważniejszej części zadania, tzn. przystąpiono do ustawiania porozrzucanych i poprzewracanych macew. Niektóre z nich były przysypane ziemią, połamane, a wiele z nich było niekompletnych. Należało je podnieść z ziemi i zestawić. Te niezniszczone zostały odpowiednio ustawione i wkopane w ziemię, natomiast połamane lub wyłamane z podstawy zostały przez uczniów sklejone i ustawione na swoim miejscu. Kawałki potłuczonych macew umieszczono na murze ogrodzenia nekropolii od strony zachodniej i utworzono w ten sposób lapidarium. Na cmentarzu zachowało się ok. 140 nagrobków i tkwiących w ziemi podstaw rozbitych macew. Odkryto macewy z lat 1840–1936

„Antyschematy 2001"
Na zdjęciach uczniowie z Polski, studenci z Izraela oraz portret zbiorowy
Fot. ze zbiorów uczestników Międzynarodowych Spotkań Młodych

z nazwiskami: Berg (2), Boehm (1), Borinsky (3), Brauer (2), Dombrowski (3), Eisner (1), Epstein (1), Fraenkel (5), Freyman (2), Freund (2), Friedlaender (4), Gadiel (1), Gordon (1), Grols ? (1), Gross (4), Gutsman (1), Haniel (1), Heilborn (1), Israels (1), Krebs (2), Laband (1), Lewin (1), Loewenstamm (2), May (2), Meyer (1), Moschkowitz (1), Neumann (1), Ochs (2), Pik (1), Pothman? (1), Proskauer (1), Ring (2), Roher (2), Roth (12), Sachs (4), Schott (5), Schwartz (2), Siedner (1), Singer (1), Sohrauer (2), Stein (2), Suesmann (2), Tichauer (2), Toepler (1), Wartenberg (2), Wendriner (2), Wolff (3).

„Antyschematy" były też okazją do szerszego zapoznania się z kulturą i życiem codziennym Żydów. Odbywały się spotkania poświęcone tym zagadnieniom. We wrześniu do grupy polskiej i niemieckiej młodzieży dołączyli studenci izraelscy ze szkoły „Reut" w Jerozolimie. Prace polegały na odczytywaniu napisów na macewach, inwentaryzowaniu i tworzeniu dokumentacji żydowskich nagrobków.

21 sierpnia 2002 roku do Dobrodzienia przyjechał ambasador Izraela Shewach Weiss. W dobrodzieńskim ratuszu odbyło się spotkanie, w którym uczestniczyli: ambasador Shewach Weiss z osobami towarzyszącymi, przewodniczący Rady Miejskiej Joachim Kiwic, zastępca burmistrza Dobrodzienia Ewald Zając, radny Dobrodzienia Paweł Mrozek i dyrektor Domu Kultury Stanisław Górski. Po zakończeniu części oficjalnej uczniowie dobrodzieńskich szkół przedstawili krótki program artystyczny. Następnie uczestnicy spotkania udali się na dobrodzieński kirkut.

Od 2001 roku cmentarz jest zadbany. Jest miejscem odwiedzanym przez realizatorów projektów edukacyjnych i regio-

Ambasador Izraela Shewach Weiss w Dobrodzieniu 21.08.2002

Fotografie autorskie

nalistów z kraju i zagranicy oraz w czasie corocznego dobrodzieńskiego festiwalu „Źródło". Stanowi ważny przystanek na trasach wycieczek rowerowych.

Cmentarz żydowski w Dobrodzieniu jest dziś jedynym autentycznym, niemuzealnym śladem wielowiekowego istnienia gminy żydowskiej na tym terenie. Obok synagogi, mykwy oraz szkoły religijnej, był niezbędny w życiu dobrodzieńskiej społeczności żydowskiej. Ocalałe macewy są wartościowym źródłem wiedzy o „starszych braciach w wierze", którzy przez wieki zgodnie współpracowali z chrześcijanami dla dobra ogółu i na rzecz rozwoju miasta i okolicznych wsi, zanim stali się ofiarami nieludzkiego, nazistowskiego Holocaustu.

Zrewitalizowany cmentarz żydowski – postawione sklejone macewy i lapidarium

Fotografie autorskie, 2001

• • •

• *Podstawowe źródła:*

– Akta miasta Dobrodzienia 1754-1944, Archiwum Państwowe w Katowicach
– *Biblia Pierwszego Kościoła*, Warszawa 2017
– Borkowski M., Kirmiel A., Włodarczyk T., *Śladami Żydów: Dolny Śląsk, Opolszczyzna, Ziemia Lubuska*, Warszawa 2008
– Centralna Biblioteka Judaistyczna, https://cbj.jhi.pl/collections/1028708
– Dobberstein M., *The family Eisner*, http://eisner-family.de, 2017
– Görlitz J. C., *Neuste geographisch-statistisch-technisch-topographische Beschreibung …*, Glogau 1822
– Grünhagen C., *Statistische und topografische Nachrichten von den schlesischen Städten aus d. J. 1787–89*
– *Interview with John Meyerstein*, United States Holocaust Memorial Museum, 2004
– Jasińska-Mrukot J., *Tylko żydok po nich został* [w} Nowa Trybuna Opolska, 17 V 2004
– Jonca K., *Noc Kryształowa" i casus Herschela Grynszpana*, Wrocław 1998
– Knie J. G., *Übersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andere Orte …*, Breslau 1830
– *Lublinitz. Stadt und Kreis in Oberschlesien,* Steinhagen 1991
– Meßner J. G., *Kurze Beschreibung von Schlesien*, Bunzlau 1805
– Osadnik I., *Dobrodzień. Monografia miasta 1374–1939 …,* Dobrodzień 2004
– Pallus H., *Erinnerungen eine Autobiographie aus den Jahren 1926 bis 1951* (maszynopis)
– Połomski F., *Ustawodawstwo rasistowskie III Rzeszy i jego stosowanie na Górnym Śląsku*, Katowice 1970
– Przekazy ustne mieszkańców Dobrodzienia spisane przez autora
– Triest F., *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Breslau 1864
– Walerjański D., *Z dziejów Żydów na Górnym Śląsku do 1812 roku*, Katowice 2005
– Weltzel A., *Geschichte der Stadt und Herrschaft Guttentag*, Ratibor 1882
– Wodziński M., *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII w.,* Wrocław 1996

• *W autorskiej serii wydawniczej „Zeszyty Dobrodzieńskie" ukazały się:*

– „Historia Dobrodzienia w datach do roku 2004"
– „Przywilej księcia opolskiego Władysława II dla miasta Dobrodzienia z roku 1384"
– „Historia powstania kościoła parafialnego w Dobrodzieniu"
– „O wędrującym kościółku z Zębowic"
– „Historia powstania Kalwarii Maryjnej w Radawiu"
– „Posługa sióstr elżbietanek w Dobrodzieniu 1894–2005"
– „Pludry. Zarys historii miejscowości do roku 1945"
– „Strażacy gmin powiatu oleskiego na dawnej fotografii"
– „Piękno utracone – piękno zachowane"
– „700 lat parafii św. Marii Magdaleny w Dobrodzieniu 1311–2011"
– „O książętach, królach i przyszłych świętych co w Dobrodzieniu bywali"
– „Prawda i legenda o Karolince i Karliczku z okolic Dobrodzienia"
– „Otwieramy księgę tajemnic. Kronika Dobrodzienia i jej autor"
– „Dobrodzieński pałac i jego właściciele"
– „Historia dobrodzieńskiego rzemiosła w obrazach"
– „Święta Teresa Benedykta od Krzyża. Dobrodzieńskie ślady Edith Stein"

Opracowano w okresie działalności
Międzygminnego Towarzystwa Regionalnego
Dobrodzień-Zębowice

ISBN 978-83-962433-3-1